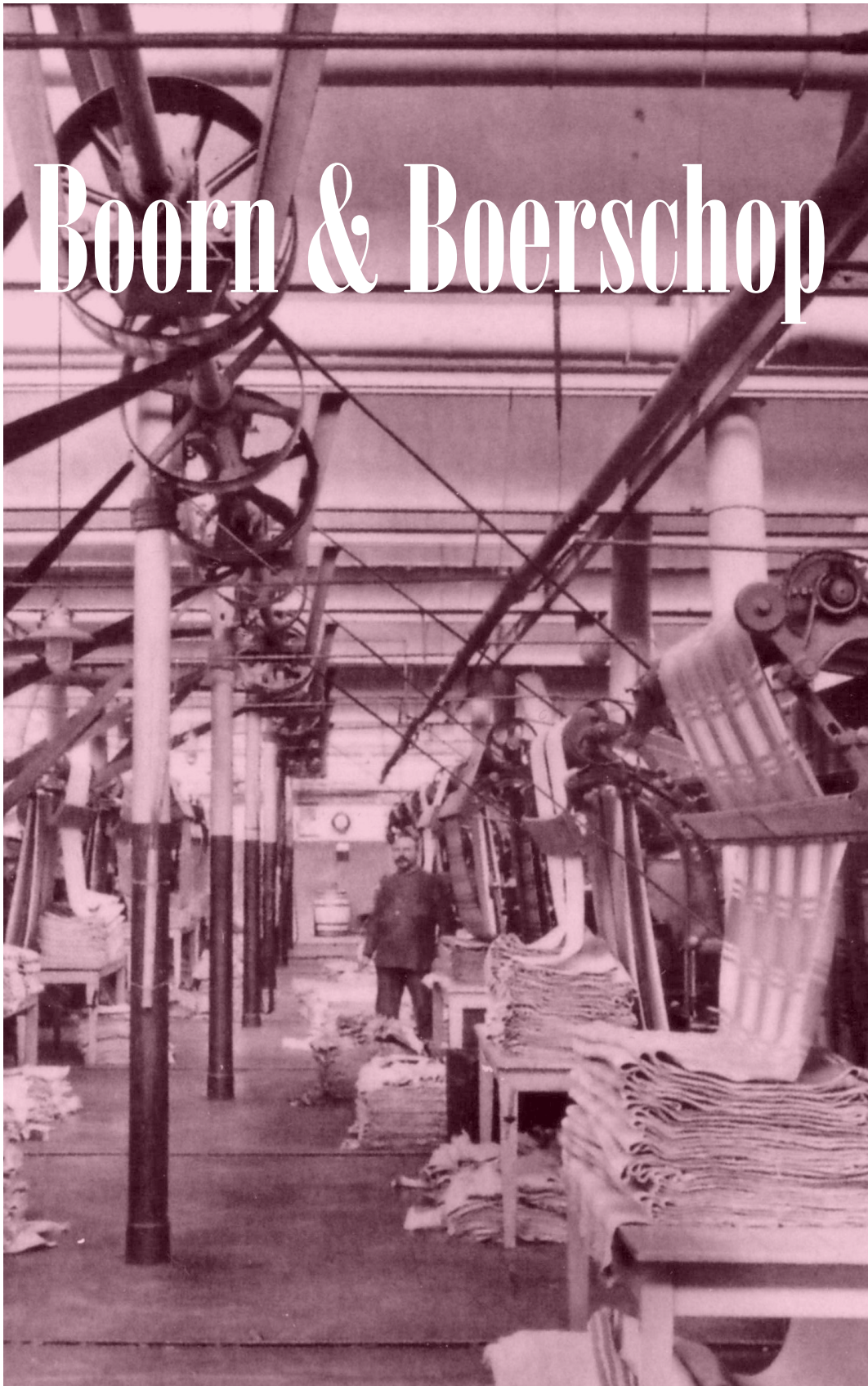

Boorn & Boerschop

Jaargang 31 / 2021

Een uitgave van de heemkondevereniging Borne
Verschijnt 3 keer per jaar

Nummer 1

**IN TWENTE,
ALTIJD DICHTBIJ**

BENNIE **WILMINK**
autobedrijven

Almelo
Twentelaan 21
0546 - 850001

Hengelo
Hölterweg 49
074 - 2663363

Enschede
Westerval 16
053- 4304630

Samenwerken aan resultaat.

Al meer dan 85 jaar zet Bouwonderneming Oude Wolbers toon op het gebied van **ontwikkelen, bouwen** en **beheren**. De juiste kennis, ervaring en een groot aanpassingsvermogen maken ons een zeer betrouwbare en flexibele partner. Onze strategie 'Samenwerken aan Resultaat' wordt door onze klanten al jaren beoordeeld met een gemiddelde dat boven de 8,5 ligt! En daar zijn we trots op!
www.oude-wolbers.nl

BOUW ONDERNEMING
OUDE WOLBERS
VASTGOEDPROJECTEN

Colofon**Bestuur van de Heemkundevereniging Borne**

Annemarie Haak (voorzitter), Bertie Velthuis (secretaris), Frank Mars (penningmeester), Leo Bult, Harrie Rouhof, Frans Edelijm (leden) en 1 vacature

Secretariaat

Welemanserf 5, 7622 HT BORNE
tel.: 074 266 70 79
e-mail: info@heemkundeborne.nl

Website

www.heemkundeborne.nl

Lidmaatschap

Persoonlijk lidmaatschap € 18,- per jaar
Gezinslidmaatschap € 24,- per jaar.

Bank

Rabobank Borne, rek.nr.:
NL43RABO0145637409

Redactie Boorn & Boerschop

Hans Nijhof en Jurrie Haak

Redactieadres

Van Deinsteestraat 33, 7621 XL Borne.
tel.: 074 266 43 92
e-mail: boornenboerschop@ziggo.nl

Ondersteuning en advies

Anja Tanke

Omslag ontwerp

Jurrie Haak

Inzenden kopij

Aan het redactieadres (per mail). De redactie kan bij publicatie in overleg met de auteur artikelen, inkorten, splitsen en redigeren.

Uiterste inzenddatum volgende nummer

15 juni 2021

Foto's in dit blad

De redactie heeft haar uiterste best gedaan rechthebbenden te achterhalen. Mocht u van mening zijn dat u rechten kunt laten gelden op afgebeelde foto's, dan kunt u zich melden bij het bestuur van de vereniging.

Verspreiding

Via boekhandel Bruna, VVV, Museum Bussemakerhuis en de penningmeester van de vereniging, allen te Borne.

Losse nummers

€ 4,00 (porto € 2,00)

Abonnement

Inbegrepen bij het lidmaatschap van de heemkundevereniging.

Overname van de inhoud van dit blad, of delen daaruit, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Grote foto op de voorpagina

Ruwerij bij de fa. Spanjaard

Van de redactie.

In deze Boorn en Boerschop zijn weer een aantal onderwerpen opgenomen die hun oorsprong vinden in verschillende tijdsperiodes van de geschiedenis van Borne en omgeving. Over goede en slechte tijden.

Een van onze auteurs schrijft over de rampzalige jaren omstreeks 1600 waarin Twente het zwaar te verduren kreeg, met in de inleiding de zin: "Alom wordt er gesproken over een moeilijke tijd en niet ten onrechte, maar alles is betrekkelijk" -In vergelijking met het leven op dit moment -.

Hoe de huidige lockdown-periode ervaren wordt, zal voor iedereen heel persoonlijk zijn. Hoe dan ook, wij hopen u met deze nieuwe Boorn en Boerschop enige afleiding te bezorgen in deze 'moeilijke tijd'.

De komende periode sluiten we ons aan bij het textiel festival in Borne. In augustus kunt u van ons een Boorn en Boerschop verwachten met een grote variëteit aan inhoud rond het thema textiel.

Inhoud

Colofon	Redactie	1
Pa vertelde bijna nooit wat	Hans Nijhof	2
Frauderende Borne ambtenaar slaat op de vlucht naar Canada.	Bertie Velthuis	10
Moeilijke jaren Een eufemisme voor een rampzalige tijd	Frans Claas	17
Tien minuten is zat en genoeg	Johan Kwast	25
Oonzen hoond	Leo Leurink	26
Geschiedenis van de Doopsgezinde gemeente	Bouke Wouda/Bert Dop	28
De oudste joodse begraafplaats van Borne	Geert Bekkering	36
In memoriam Hans Leuverink	Annemarie Haak	38
Nog leverbare uitgaven	Bestuur	39

Pa vertelde bijna nooit wat.

Hans Nijhof

De ronde tafel in de keuken van Gerard en Marion Boomkamp is nog leeg als we aanschrijven, maar na zo'n tien minuten ligt het hele tafelblad vol met documenten, foto's en tekeningen. Vooral veel tekeningen met vaste en vaardige hand op papier gezet en in onderwerp variërend van een dame achter een naaimachine tot het in scherp profiel getekende hoofd van Marlene Dietrich. De naar Amerika verhuisde Duitse zangeres trad veelvuldig op voor de geallieerde soldaten aan het front om hun moreel te versterken en is onlosmakelijk verbonden met de oorlog. Toen de tekenaar haar veeuwigde, heeft hij nooit kunnen vermoeden dat ook zijn naam onuitwisbaar verbonden bleef met de oorlog. De aanleiding van onze 'ronde tafel bijeenkomst': de door broer Henk aan mij gegeven drie A4'tjes van Gerard met oorlogsverhalen van hun vader Hennek (Henk) Boomkamp.

Er werd gezwegen

Gerard begint zijn aantekeningen met de vermelding dat deze pas zijn gemaakt in april 2018, jaren later na het overlijden van vader Henk op 4 juni 2011. Over de chronologische juistheid en exactheid in details is hij niet helemaal zeker, want hij heeft ze lang geleden gehoord. Dat is trouwens al bijzonder want, aldus Gerard: "Pa vertelde bijna nooit wat en van de overige familieleden, opa, oma, ooms, tantes en neven en nichten heb ik ook zelden wat gehoord. Over de oorlog werd gezwegen." Daar waren de familieleden niet uniek in, want ruim 75 jaar na dato wordt dat 'niet praten over de oorlog' door velen nog steeds herkend, in het bijzonder als gevolg van opgedane traumatische ervaringen. Of, zoals schrijver en ervaringsdeskundige Adriaan van Dis schreef: 'over de slechte, wrede en vernederende dingen in de oorlog was een oorverdovend zwijgen'.

Het gezin van Kniep Dieks

De gebeurtenissen spelen zich voornamelijk af op 't Hesseler. Of, om precies te zijn, Hasselo dat toen nog bij de gemeente Weerselo hoorde. Het ouderlijk huis van Henk Boomkamp staat aan de Deurningerweg (tegenwoordig nummer 42, toen Hasselo 43). Zijn vader Hendrik Boomkamp heeft een eigen boerderij maar is ook aannemer van beroep. Hendriks bijnaam is Kniep Dieks en hij wordt dan ook stevast met Dieks aangesproken. Dieks en zijn vrouw Geziena Engberink hebben een hecht gezin, naast Henk bestaande uit de zonen Gerard, Johan, Bernhard, Herman en dochter Trui. Als de oorlog begint

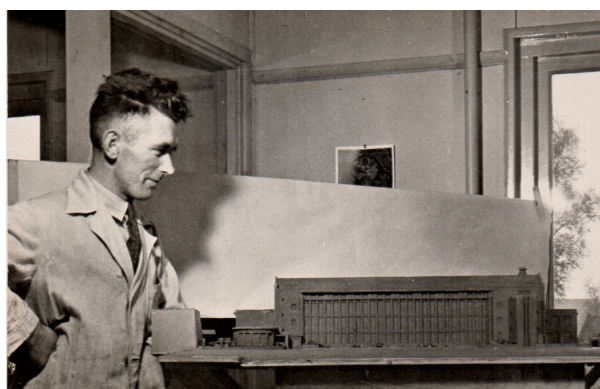
V.l.n.r.: Vader Kniep Dieks, Johan met verloofde Jo, moeder Geziena en Mien Wolthuis met Bernhard.

zijn ze, zoals iedereen, onwetend van wat er nog allemaal staat te gebeuren.

Henk is de jongste van het gezin en trekt veel op met zijn broer Johan.

Johan / Jan Boomkamp

Johan, ook vaak Jan genoemd, is geboren op 6 december 1911 en heeft zich maatschappelijk behoorlijk ontwikkeld. Hij is technisch tekenaar-constructeur van beroep en hij heeft mooie plannen voor de toekomst. Deze kunnen nog even niet doorgezet worden, want de mobilisatie is sinds augustus 1939 in volle gang en hij wordt opgeroepen. Ook al moet hij onder de wapenen, potlood en papier gaan mee, want naast het technisch tekenen als machinetekenaar heeft Johan zich bekwaamd in figuratief tekenen, waaronder het maken van fraaie portretten. "Als hij kon schreef hij nooit meer, doch tekende hij alles", laat zijn verloofde Jo eens op de achterkant van een tekening aan vrienden weten.

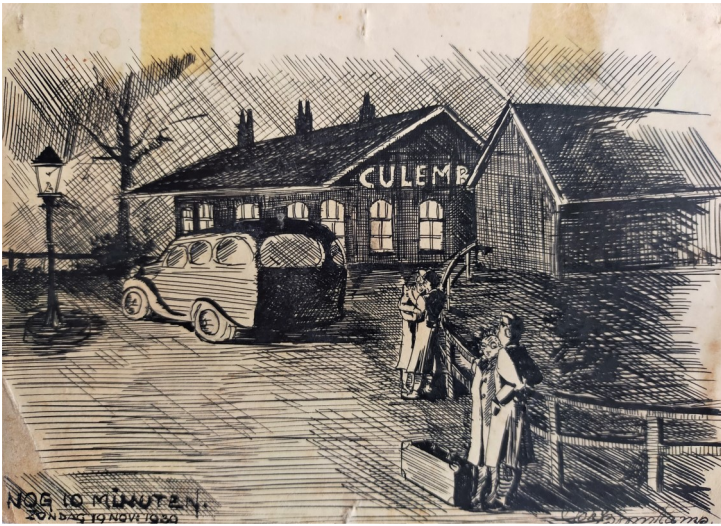

Johan als tekenaar constructeur aan het werk.

Hoe lang Johan als soldaat dienst heeft gedaan en wat precies zijn opdracht is geweest, is niet te achterhalen. Wel treffen we een tekening aan met daarop de tekst: 'Nog 10 minuten. Zondag 19 nov. 1939'. Het gaat hier waarschijnlijk om militairen die afscheid nemen van hun geliefden voordat ze vertrekken naar hun post. Ze staan voor een gebouw met opschrift 'Culemb...'. Dat moet Culemborg zijn, want in april 1940 ontvangt de familie een zelf getekende briefkaart, waarop hij aangeeft dat het verlof is ingetrokken en met de mededeling dat het goed met hem gaat, maar dat hij graag weer eens thuis

zou komen. De kaart is gestempeld in Culemborg¹⁾. Tijdens de mobilisatie ontstaat er tussen hem en strijdmakker Jan Beekman uit Kwintsheul²⁾ een hechte vriendschap waardoor er met enige regelmaat een briefwisseling plaats vindt en er over en weer wel eens een bezoekje wordt afgelegd.

Wat zijn opdracht als soldaat in het Nederlandse leger ook was, Johan is ongeschonden uit de verlopen strijd gekomen en keert in het ouderlijk huis terug.

Boven: tijdens de mobilisatie. Culemborg (19-11-1939)
Onder: verlof ingetrokken. (tekeningen van Johan)

De brieven aan Beekman

De brieven aan vriend Jan Beekman en zijn vrouw Corrie leveren meer informatie op over hoe het dagelijks leven zich tijdens de oorlogsjaren voltrok en vullen de oorlogsverhalen van Henk aan.

Zo schrijft Johan op 15 december 1941 hoe het hem en zijn broers vergaat op hun werk³⁾. Door de werktijdregeling gaan ze tussen de middag, zoals dat altijd gebruikelijk was, niet meer naar huis. De tijd wordt besteed aan lezen en huiswerk maken. *“Want helaas moet ik nog steeds leren. In plaats van minder wordt ‘t nog steeds meer. Jan, er wordt zoo veel vereischst van een constructeur”*, schrijft hij en vervolgt met de verzoeking dat door het vele leren de lust tot schrijven hem totaal ontnomen is, hoewel hij dat tijdens de mobilisatie in Culemborg juist veel deed. Lezen doet hij ook veel tijdens het werk, uit

een boek dat in de geopende la van zijn bureau ligt. *“Je begrijpt dat wel, dat is lijn trekken, sabotage, waar tegen geen chef wat in kan brengen, omdat ook volgens hun, toch nog veel te veel wordt klaargemaakt, het geen allemaal aan onze vijanden te goede komt.”* Ondanks *“de schaduwzijden die elke soort arbeid op dat moment met zich meebrengt”*, is hij zeer ingenomen met zijn werkkring en hebben hij en zijn verloofde Jo de innige wens dat hij er zijn hele leven mag blijven. Over Jo schrijft Johan:

“Gelukkig ziet ze met open oog en hart de toestand in zoo als ze is en dank God dat ze nog zoo’n patent leven leidt te midden van haar huisgenoten en haar collega’s op ‘t kantoor van ‘N.V. Heemaf’.” Dit alles ondanks *“de onzekere toestand en al de tijds misere”* die ervoor zorgt dat er weinig schot zit in hun privé leven. De dagen zijn saai, vooral op zondagen als het regent en er weinig te doen valt. *“Dan zijn wij beiden in een stemming van azijn en chloor.”*

Meerdere perikelen van de oorlog worden beschreven, zoals de inzet als kabelwacht, het feit dat vader als aannemer weinig meer te doen heeft, dat de goederen duur worden en het aantal koeien op de boerderij is afgenomen. Toch valt er ook positief nieuws te melden: *“Jan, allemaal verdienen we nog, we eten nog altijd volop en dat alles is al zeer voornaam.”*

En zo volgen er met tussenpozen nog een aantal brieven aan Jan en Corrie Beekman. Ook Jo neemt de pen ter hand en schrijft over de gang van zaken tijdens de oorlogstijd waaraan opvalt dat de toonzetting wel wat positiever wordt, zoals: *“Wat mijn persoonsje betreft, ik maak het nu wel weer uitstekend”* en over de kinderen van Beekman: *“Het zijn een paar lieve hummels, ik teken er direct voor als ik er later een paar zoo krijg hoor.”* Het ziet er naar uit dat Jo en Johan hun leven daarnaar gaan inrichten.

Een voorval

Terug naar de spaarzame verhalen van pa.

De Duitsers hebben Nederland inmiddels in een ijzeren greep, allerlei maatregelen zijn van kracht en rondom de boerderij in Hasselo staat er het een en ander te gebeuren. Gebeurtenissen waar pa Henk dus maar mondjesmaat over vertelde. Gerard heeft de verhalen als korte anekdotes genoteerd en genummerd, waarvan de volgende korte vertelling de eerste is.

Weer thuis bij zijn ouders en de rest van het gezin pakt Johan de draad weer op. De ramen moeten worden verduisterd om bombardementen of beschietingen te voorkomen. Johan is hierin niet zo nauwgezet, misschien onverschillig. Hoe dan ook, op een avond vergeet hij de verduistering. En dat heeft gevolgen. Is het een bom of granaat? Wat het ook is, vlakbij het huis vindt een ontploffing plaats. Gelukkig raakt niemand gewond. Wel is er schade aan enkele bomen en zijn er ruiten gesprongen.

Dit is maar een klein en te verwaarlozen voorval in vergelijking met wat de Boomkamps nog te wachten staat.

Benzine gappen

Er zijn tijdens de oorlog veel luchtgevechten gaande. Henk en Johan zijn getuige van een gevecht tussen Duitse en geallieerde vliegtuigen. Tijdens de hevige strijd wordt er een toestel vol geraakt en stort neer in de buurtschap Gammelke. Dan blijkt dat de gebroe-

Paar rechts op de foto: Dinie en Hennek Boomkamp (vader en moeder van Gerard).

ders Boomkamp niet bepaald bang zijn aangelegd. Henk en Johan begeven zich 's avonds naar de plek waar het toestel is neergestort. Of het een Duits of geallieerd vliegtuig is, wordt niet vermeld. Het is niet uitgebrand en de kans dat er nog benzine in aanwezig is, is groot. Ondanks het feit dat het wordt bewaakt, zien de broers toch kans er enige brandstof uit te halen.

Piloten in het eendenhok

Hoe ze op 't Hesseler terecht zijn gekomen, is onbekend maar enkele geallieerde piloten op de vlucht komen bij Boomkamp aankloppen. Ze moeten zich schuil houden en vragen of dat mogelijk is bij Kniep Dieks tot er een oplossing gevonden wordt om hen ergens anders onder te brengen. De conversatie met de vliegeniers wordt aan Henk overgelaten, omdat hij op de Ulo Engels heeft gehad. Zo goed en zo kwaad als het gaat overlegt hij met hen en zoekt ondertussen contact met de ondergrondse. Moeder Gezie-na zorgt ervoor dat de mannen, die in het eendenhok verstopt zitten, goed te eten krijgen. Henk kan intussen rekenen op de medewerking van de verzetsgroep in Huize Lidwina in Zenderen. Na enkele dagen worden de piloten in burgerkleding gestoken en worden door Henk per fiets naar Zenderen begeleid. Daar worden ze door de ondergrondse overgenomen en uiteindelijk in veiligheid gebracht.

Een mooie bungalow

Johan heeft zijn plannen klaar. Het gaat goed met hem en zijn verloofde Jo Mol. Jo woont in Borne, aan de Koppelsbrink. Haar ouders zijn

de uitbaters van het voor oud Bornearen bekende Café Mol (met stalling). De toekomst ziet er voor beiden rooskleurig uit. Ze hebben trouwplannen en Johan kan niet afwachten om te beginnen met de bouw van hun nieuwe huis, een mooie bungalow op een steenworp afstand van het ouderlijk huis. Mogelijk dat de tekening die hij maakt in juli 1942 daar mee te maken heeft. Het verliefde stel kijkt door het raam naar buiten waar de regen naar beneden komt. "Johan wil beginnen", staat erbij vermeld. De tekst, door Jo geschreven en aan vriend Jan en echtgenote Corrie gericht, gaat verder aan de achterkant waar ze meldt: "Johan is zo vervelend als hij lang is." Hij is op dat moment duidelijk in een melige bui, mogelijk omdat hij vanwege het slechte weer ergens niet aan kan beginnen. Misschien wel, maar dat is een vermoeden, met de bouw van de woning. Rechtsonder op de tekening is nog een krabbeltje gezet: "We zullen hun de tuffelbonnen maar vast sturen, he." - In en rond de grote steden in het westen van het land zal er op dat moment in de oorlog meer behoefte aan aardappelbonnen zijn geweest dan op het Twentse platteland. -

Hoewel er, als gevolg van de oorlog, veel beperkingen zijn, de woning komt er. Johan en Jo trouwen op 19 september 1944. Ondanks de moeilijke omstandigheden, wordt het een mooie dag of zoals Jo later aan Beekman schrijft: "De bruiloft en den geheelen dag was verder buiten verwachting, dat zei ieder bruiloftsganger van die dag."

'Johan wil beginnen' Tekening op de brief van 12 juli 1942.

Johan Boomkamp en Jo Mol, getrouwd op 19 september 1944.

Het pistool van de Duitser

Het pas getrouwde stel heeft de woning betrokken en het leven lacht hen toe, zoals valt op te maken uit een latere brief van Jo waarin ze terugblikkend schrijft: "Zoo gelukkig samen in ons huisje, mijn Johan en ik..."

Maar dan wordt enkele weken na de bruiloft het prille geluk wreed verstoord en slaat het noodlot ongenadig toe.

Op een kwade dag in november komt een patrouille Duitse soldaten naar Johan informeren, mogelijk om hem op te pakken in het kader van de Arbeitseinsatz. Jo vertelt hen, zoals vooraf is afgesproken, dat haar man niet thuis is maar al in Duitsland werkt. De soldaten schijnen zich tevreden te stellen met het antwoord en verlaten het huis.

Kennelijk heeft de uitleg van Jo een van de Duitsers op een idee gebracht. Immers, als de man in Duitsland is, dan is de vrouw waarschijnlijk alleen thuis en de Mof denkt bij haar zijn lusten te kunnen botvieren. Enkele dagen na het bezoek van de Duitse patrouille begeeft de gluiperd zich naar de woning van Johan en Jo. Daar treft hij Jo alleen aan en denkt zijn kans te kunnen grijpen en randt haar aan. Jo begint daarop hard te gillen. Johan die op dat moment ergens buiten in de tuin is, rent naar binnen, ziet wat er gebeurt en slaat de aanrander zodanig dat deze bewusteloos neervalst. Er wordt meteen kordaat gehandeld. Johan haalt een kruiwagen, gooit de Duitser erin, rijdt vervolgens met hem naar de 'Deurningerdiek' (de tegenwoordige Bornsedijk) en kiepert hem daar in de sloot. Of dit gevolgen gaat hebben is op dat moment niet aan de orde. Maar niet veel later ontdekken ze dat het pistool van de Duitser na de schermutseling is achtergebleven. Het is niet verstandig om dit bewijsmateriaal in bezit te houden en - God zegene de greep - besloten wordt dat het wapen afgegeven wordt op het gemeentehuis in Borne.

Een dag later komen enkele Duitsers verhaal halen. In het huis van Johan is niemand aanwezig en daarom begeven ze zich naar de naastgelegen boerderij van Kniep Dieks. Dieks zelf, moeder Geziena en

zoon Henk zijn daar aanwezig. De Duitsers eisen het pistool op en hoewel Henk hen uitlegt dat hij dit persoonlijk heeft afgeleverd op het gemeentehuis wordt hij niet geloofd. En zoals zo vaak gebeurt, kiezen de Duitse lomperiken voor geweld om de waarheid boven tafel te krijgen. De wapens worden op moeder en Henk gericht en ze moeten met de handen omhoog toezien hoe Dieks met een stoel in elkaar geslagen wordt. En of dat nog niet alles is, wordt hij ook nog eens met een pistool in zijn been geschoten. Het door de Duitsers gezochte wapen wordt niet gevonden en Henk wordt gedwongen met hen mee te gaan naar het gemeentehuis. Terwijl hij op de fiets naar Borne rijdt, wordt hij voortdu-

rend onder schot gehouden. Op het gemeentehuis aangekomen moet hij duidelijk maken aan wie hij het pistool heeft afgegeven. Als hierdoor wordt bevestigd dat hij dat inderdaad heeft gedaan, mag hij weer naar huis.

Gerard sluit dit verhaal af met de zin: "Ik heb opa nooit anders gekend als slechtlopend en slepend met zijn been."

Opa Dieks met kleinkinderen. De foto is van na de oorlog.

De piloot

Op zondag 19 november 1944 is er een grote toeloop van mensen in de wei achter het huis van Boomkamp.

Het gerucht heeft zich snel verspreid: er is een piloot aan zijn parachute geland vlakbij de bommenrij die langs het weiland staat. De piloot heeft zich uit de voeten gemaakt en een grote groep opgefokte Duitse soldaten is druk in de weer met het ondervragen van de omstanders. Dat het hen menens is blijkt uit de ruwe en niet zachtzinnige manier waarop dit gebeurt. Met het nog maar kortgeleden voorval in het hoofd waarbij op Dieks geschoten werd, worden de zoons Herman en Henk uitdrukkelijk gemaand: "Ga er niet naartoe, dat is veel te gevaarlijk!" Johan krijgt de waarschuwing niet mee, want hij is op dat moment in zijn eigen woning. Hij besluit polshoogte te gaan nemen en mengt zich onder het toegestroom-

de volk waartussen zich ook de buurjongens Jan en Hendrik Roetgerink bevinden. De sfeer wordt steeds grimmiger en als de Duitsers tot de conclusie komen dat hun aanpak geen resultaat gaat opleveren, gaan ze over tot het oppakken van zes mannen waaronder Johan Boomkamp en de gebroeders Roetgerink. Wat er daarna gebeurt, is in de Bornse oorlogsgeschiedenis uitvoerig beschreven. Wij volgen het deel van het verhaal dat voor de familie Boomkamp zo cruciaal is.

Tussen hoop en vrees

De gevangenen worden naar het politiebureau in Hengelo gebracht. Ondanks diverse pogingen van de Bornse burgemeester van den Toren om de onschuldige gevangenen vrij te krijgen, houden de Duitsers voet bij stuk en besluiten dat, als de piloot niet gevonden wordt, de gijzelaars zullen worden gefusilleerd. En dat het hen menens is blijkt wel als diezelfde middag nog Jan Christiaan Vonk, 23 jaar oud, naast het gemeentehuis wordt doodgeschoten. De woede en frustratie van de Duitsers is groot. Tijdens de dagen die volgen worden er toch nog enkele mannen vrijgelaten, waaronder Jan Roetgerink.

Thuis op het Hesseler verkeert de familie Boomkamp in grote onzekerheid. Jo probeert wanhopig of ze in contact kan komen met haar Johan met wie ze nog maar zo kort geleden getrouwd is. Het lukt haar om op zaterdag 25 november door bemiddeling van een lid van de marechaussee die tijdelijk op het Hesseler woont, bij hem in de gevangenis in Hengelo te komen en zo kan ze nog even met hem praten. Bij terugkomst vertelt ze haar schoonouders dat Johan heeft gezegd dat ze hun papieren terug hebben gekregen en verwacht dat ze ieder moment vrijgelaten zullen worden.

Tegen vier uur die middag bevinden Dieks en Henk zich in de boomgaard. Op de Topweg zien ze een colonne Duitse voertuigen rijden en nemen aan dat

Boven: Johan Boomkamp, met mooie toekomstplannen die hij niet heeft kunnen verwezenlijken. Hij werd slechts 32 jaar.

hun zoon en broer weer naar huis teruggebracht wordt. Inderdaad komen de voertuigen hun richting uit en stoppen dichtbij de plek waar de piloot met zijn parachute is neergekomen. Ze zien Johan uit een wagen stappen, evenals buurjongen Hendrik Roetgerink en nog een derde man. Dit blijkt dhr. Van Dijk te zijn, vader van Piet van Dijk, ambtenaar van de gemeente Borne en actief in het verzet.

De verwachting dat Johan hun kant zal opkomen, terug naar huis, wordt tot hun grote ontsteltenis met een ongenadige klap de bodem ingeslagen als in het weiland van boer Snuverink (Bongerds Jan) een peloton Duitse soldaten wordt opgesteld. Uit hun geweren klinken even later de schoten waardoor de drie onschuldige mannen voor de ogen van vrienden en familie met kogels worden doorzeefd. Stomverbaasd en volkomen ontgaan door het zien van wat er met Johan is gebeurd rennen vader en zoon naar binnen. Daar vertellen ze Geziena en Jo wat ze zojuist hebben gezien. Jo raakt totaal overstuurd en rent gillend naar haar ouders in Borne.

De bevrijding, ruim vier maanden later, moet een grote opluchting geweest zijn, maar de nare gevolgen van het drama zijn altijd aanwezig gebleven. Gerard heeft onder zijn laatste verhaal nog een handgeschreven toevoeging opgenomen: "Pa heeft nog op latere leeftijd traumatische herinneringen gehad."

St. Johannes.
Tekening door Johan Boomkamp gemaakt op 15 maart 1937.

Tekst van het bidprentje voor Johan.

Het accordeon

Het laatste verhaal is in schril contrast met het voorgaande, maar toont de wil om het leven weer op te pakken.

Na de bevrijding bevinden er zich veel geallieerden op vliegveld Twente. Zoals broer Johan zijn liefde had voor het tekenen, heeft Henk die voor muziek. Het accordeon is zijn favoriete instrument. Omdat hij heeft gehoord dat er zich tussen de geallieerden soldaten een aantal accordeonspelers bevindt, gaat hij op een avond met Hennek Pol (van de Ruske) naar het vliegveld en probeert daar ongezien het bewaakte terrein op te komen. De poging mislukt, omdat ze door de wacht worden ontdekt en aangehouden. Net daarvoor heeft Henk zijn portemonnee (knip) een eindje verder in het bos gegooid, omdat hij denkt dat deze misschien van hem afgenomen zal worden. In de knip zit het geld waarmee hij de aankoop van een instrument zou kunnen voldoen. Na een fikse waarschuwing mag het tweetal terug naar huis, zonder knip.

Henk met accordeon

De volgende ochtend vroeg gaat Henk weer op pad in een poging de weggegooide knip terug te vinden. Hij komt in de buurt van de bewuste plek en ziet hem liggen, maar ook nu weer loopt er een soldaat de wacht. Na enig nadenken trekt hij de stoute schoenen aan, gaat naar de militair toe en vertelt het hele verhaal. Hij mag de portemonnee oppakken en weer meenemen. Geluk gehad!

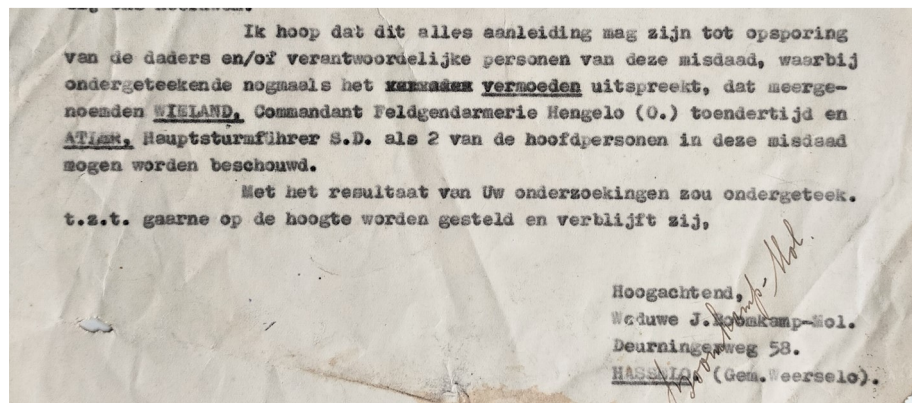
Terug naar de ronde tafel

De verhalen zijn hiermee verteld, maar tijdens ons gesprek aan de ronde tafel komt er nog iets heel opmerkelijks aan het licht. Gerard heeft zich ingespannen om zoveel mogelijk informatie boven water te krijgen en daarvoor is hij op bezoek geweest bij familieleden. Het resultaat van die inspanningen is de al eerder gemelde tafel vol tekeningen, brieven en andere documenten. Wat Gerard nooit heeft geweten is dat zich daartussen al die jaren een brief bevond, ondertekend door tante Jo. Het document is niet compleet, want het is genummerd met een 3 en gelet op de inhoud ervan het derde blad van een groter geheel. Maar uit de tekst wordt duidelijk dat de dood van Johan Boomkamp volgens de schrijfster niet het gevolg was van het opgepakt zijn als toevallige

en onschuldige toeschouwer, maar een opzettelijke daad om Johan 'een hak te zetten'. Jo schrijft het volgende, waarmee ze refereert aan het voorval van de bewusteloos geslagen Duitser en de nasleep ervan: *"Daar we door het geval met dien Duitschen onderofficier tusschen 5 en 19 nov. 1944 veel met de Duitsersch in aanraking zijn geweest en de naam Boomkamp hun waarschijnlijk niet vreemd meer was, heeft dit, mijns inziens, een groote rol gespeeld met de inhechtenisneming en fussileering van mijn man. Indien u zulks noodig acht, wil ik de heele geschiedenis vertellen zoals die zich voordeed hier, tusschen 5 en 19 nov. 1944 voordat die prachute bij ons neerkwam."*

Jo vraagt om opsporing van de daders en/of verantwoordelijken van de misdaad en spreekt het vermoeden uit dat hierin Wieland, commandant van de feldgendarmerie in Hengelo en Hauptsturmführer van de S.D., Adler⁴, als hoofdpersonen mogen worden beschouwd. De brief wordt ondertekend met: *Hoogachtend, weduwe J. Boomkamp – Mol. Deurningeweg 58. Hasselo (gem. Weerselo)*. Waarschijnlijk is de brief door iemand anders (met kennis van zaken?) opgesteld, gezien de laatste regel: *"Met het resultaat van Uw onderzoekingen zou ondergeteek. t.z.t. gaarne op de hoogte worden gesteld en verblijft zij,"* Aan wie of welke instantie de brief is gericht is onbekend. Een eventuele beantwoording is nergens aangetroffen. Als dat antwoord er daadwerkelijk nooit is gekomen, zal 'tante Jo' tot aan haar dood hebben moeten leven met de onverteerbare gedachte dat er door de verantwoordelijke Duitsers zoals het overall en altijd gebeurde tijdens de oorlog, letterlijk en figuurlijk een smerig spel is gespeeld. Het zal ontegenzeggelijk aan haar geknaagd hebben. Aan het vooruitzicht van een veelbelovende toekomst met haar geliefde en veelzijdige Johan werd in de wei van Bongersds Jan op wrede en meedogenloze wijze een einde gemaakt.

Bongersds Jan wordt opgedragen de ontzielde en hevig bloedende lichamen van de drie slachtoffers met een wagen naar de gemeentewerf te brengen. Niet veel later plaatst hij een omheining rond de plek waar de drie mannen het leven lieten en verwoordt zijn gedachten in het Twents: "Hier zal nooit ne koo mear grös vretn."

Het laatste deel van de brief van Jo Boomkamp-Mol, met daarin het verzoek tot opsporing van de Duitsers, die zij verantwoordelijk acht voor de dood van Johan.

Tante Jo

Hoe het Jo vergaat in de maanden die volgen, valt op te maken uit een brief die ze op 26 februari 1945 schrijft aan Jan en Corrie Beekman. Enkele citaten: "Ik leef vaak nog in een droom, het wil nog niet goed tot me doordringen, geloof ik. Hoe kan het ook anders. Zoo zijn we nog zoo gelukkig samen in ons huisje, mijn Johan en ik en 10 weken later breng ik hem ook op een dinsdag naar het kerkhof." - "Ons huwelijksgeluk was zóó dat Johan eens tot me zei dat hij té gelukkig was. Dat duurde zoo 9 weken, toen kwam de parechute en met hem Johan's dood." - "Wat was ik idealistisch en ben ik nu een iemand geworden die niets meer interesseert." - "Vader en moeder Boomkamp lijdten ook erg onder het verlies van hun zoon, geen wonder het was zoo'n goeie jongen." - "Ons huisje is verhuurd aan andere mensen. Met hartzeer ga ik er nu langs als ik zie hoe dat huisje dat Johan en ik zo samen gebouwd hebben, aan andere mensen behoort." - "Het is allemaal zoo hard en zoo wreed. Johan is in den hemel dat weet ik zeker, ik vraag hem bijna iederen dag dat

hij me bij zich zal halen, ook daarop geen antwoord."

De brief wordt besloten met een verwijzing naar de omstandigheden waarin de familie Beekman zich op dat moment tijdens de hongerwinter moet bevinden: "Jan, Corrie, het allerbeste, doe wat je kunt om den hongerdood te voorkomen."

Na de bevrijding, als er sprake is van enig herstel, bezoekt Jo Jan en Corrie Beekman in de Heul. In een brief van 7 juli 1945 bedankt ze hen voor alles dat haar zo gastvrij is aangeboden en dat ze weer activiteiten heeft opgepakt. Ze helpt moeder in de huishouding en volgt Engelse les. "Die leeraar geeft ontzettend veel huiswerk op. Afijn ik denk maar zoo door hard werken vergeet je het piekeren, dus het zal zo beter voor me zijn."

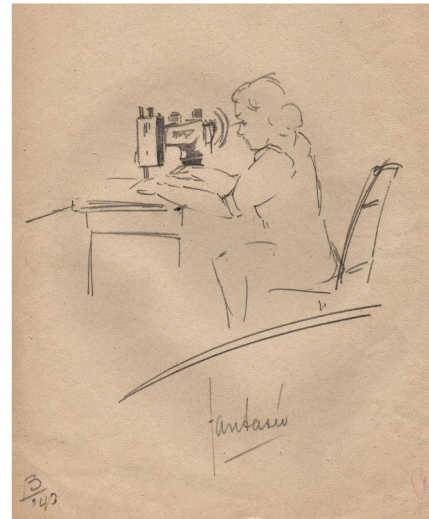
Hoewel ze de draad van het dagelijkse leven weer heeft opgepakt, heeft ze het psychisch zwaar te verdueren of, zoals Gerard het verwoordt: "Tante Jo is er nooit meer overheen gekomen."

Jo Boomkamp-Mol, alom ervaren als sociaal voelend met een nobel hart, overleed op 14 juli 1979 en werd begraven op de R.K. Begraafplaats in Borne.

Enkele van de vele tekeningen die Johan Boomkamp voor en tijdens de oorlog heeft gemaakt.

Boven: Marlene Dietrich, getekend 15 maart 1937
Onder: getekend op 15 maart 1943

Boven: Fantasie, getekend in 1943
Onder: 'Eenzaam', 28 april 1937

De herinnering levend gehouden

In 1990 verschijnt het boek "In Verdrukking, Verzet en Vrijheid" van Kienhuis, ter Braak en Noordhuis. Daarin worden de gebeurtenissen op het Hesseler uitvoerig beschreven. Van de identiteit van de tot dan toe onbekende piloot is op dat moment al iets meer bekend. Hennie Noordhuis slaagt erin hem op te sporen en in 1991 is 'the missing pilot' in eigen persoon aanwezig tijdens een plechtigheid op 28 augustus op het Hesseler. Harold James Strickland Taylor⁵⁾, meestal Jimmy genoemd, onthult een plaque, aangeboden door 16 Squadron RAF en door Taylor zelf opgedragen aan de drie slachtoffers. De gedenkplaat wordt bevestigd op het landkruis 'bie de Preak' dat zich al decennia lang bevindt aan de Mekkelhorstweg, vlakbij de plek waar het drama zich afspeelde.

Staannd v.l.n.r.: Bernhard, Herman en Henk Boomkamp, de broers van Johan, met Jimmy Taylor.
Zittend: Mevr, Leuvelde - Roetgerink, zus van Jan en Hendrik Roetgerink.

De zich zeer bezwaard voelende Taylor wordt door de betrokken familieleden niets verweten. Integendeel, er ontstaat een hechte vriendschap tussen de Engelsman en de Bornenaren. Hij bezoekt de families Roetgerink en Boomkamp regelmatig in de daarop volgende jaren en is vaak in Borne aanwezig tijdens de jaarlijkse dodenherdenking. De gebroeders Boomkamp brengen hem omgekeerd een tegenbezoek in zijn woonplaats Leeds in Engeland. Boomkamp, Roetgerink en van Dijk liggen begraven op de algemene begraafplaats in Borne. Het voor hen opgerichte grafmonument zal ook in de toekomst als aandenken blijven bestaan, mede omdat voor de oorlogsgraven in de gemeente Borne in 2019 een speciale consul is aangesteld die verantwoordelijk is voor het onderhoud en instandhouding ervan.

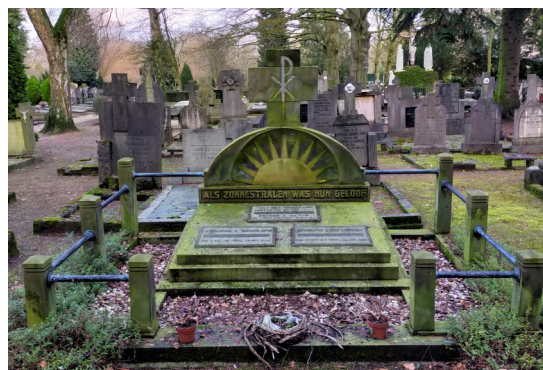
Johan Boomkamp heeft talrijke tekeningen gemaakt, die stuk voor stuk de herinnering aan hem persoonlijk levend houden.

Noten:

1. Gelegen binnen de Nieuwe Hollandse Waterlinie was Culemborg van strategisch belang tijdens WO II. De stad veranderde tijdens de mobilisatie in een garnizoensplaats met een soms meer militairen dan burgers op straat.
2. Bij Den Haag in het Westland.
3. Waar Johan werkte is onbekend. Waarschijnlijk bij een van de grote bedrijven in Hengelo, Hazemeijer of Stork. Henk werkte evenals Jo bij de Heemaf.
4. In het al eerder genoemde boek van Kienhuis, ter Braak en Noordhuis is er sprake van ene 'Hadler', een untersturmführer die werd toegevoegd aan de Sicherheitsdienst in Enschede. Mogelijk een en dezelfde.
5. Jimmy Taylor voerde een fotoverkenningsvlucht uit boven Rheine. Na motorpech moest hij zijn toestel verlaten. Deze Spitfire kwam uiteindelijk terecht in Bentelo, vlak achter restaurant 'De Rustende Jager' (nu Eastern Plaza). In 1995 wist Hennie Egberink, toen nog eigenaar van een grondverzetbedrijf in Borne, het toestel op aanwijzingen van de met de omgeving bekende 'Plaatn Toon' het gecrashte toestel te traceren. Delen daarvan werden met een dieplepel opgegraven en kregen een plek in het Memory Vrijheidsmuseum in Nijverdal.

Bij de houtwal in Bentelo waar de Spitfire van Taylor crashte, is ter herinnering een tekstbord geplaatst.

Bronnen:

- www.voetvanpoudheusden.nl –PDF-
- In Verdrukking Verzet en Vrijheid (ter Braak, Kienhuis en Noordhuis)

Hartelijke dank aan Gerard Boomkamp (zoon van Hennek) voor het beschikbaar stellen van de verhalen van zijn vader, voor het i.s.m. andere familieleden verzamelen van persoonlijke documentatie en afbeeldingen en voor de gesprekken en de koffie aan de 'ronde tafel'!

Frauderende Borse ambtenaar slaat op de vlucht naar Canada.

Bertie Velthuis

Bij de steunuitkeringen aan werklozen tijdens de economische malaise aan het begin van de 30-er jaren vindt er in Borne een ernstig geval van fraude plaats. Deze fraude wordt gepleegd door de ambtenaar belast met uitkeringen. Nog voor de fraude daadwerkelijk uitkomt neemt hij, met achterlating van zijn gezin, de wijk naar Canada. Dit gebeuren doet in Borne nogal wat stof opwaaien. Bijzonder is dat niet de werklozen, diegene die steun ontvangen, maar de gemeente Borne schade lijdt. Tijdens de rechtszitting blijkt dat de controle op zijn (financiële) werkzaamheden door het gemeentebestuur nogal te wensen over laat.

De eerste vermelding van het gebeuren vind ik in de Telegraaf van 28 april 1934 onder de kop "Gemeenteambtenaar naar Canada vertrokken". Met als vervolg: "Ongeveer een maand geleden verdween uit de gemeente plotseling een zekere J.S., ambtenaar bij de werkloosheidsdienst en werkloosheidsverzekering". Deze plotselinge en spoorloze verdwijning van een bekende ingezetene wekte begrijpelijkerwijs groot opzien. Temeer daar hij gehuwd was en een groot gezin had, dat hij zonder verdere zorg achterliet. Deze zonderlinge verdwijning werd in verband gebracht met het feit, dat de man gedegradeerd was, omdat in zijn administratie zodanige onordelijkheden aan het licht waren gekomen, dat men hem moeilijk kon handhaven. Men dacht nu, dat hij zich deze degradatie zo aangetrokken had dat hij daarom uit het dorp vertrokken was. Sindsdien waren er echter vreemde geruchten rond gegaan in verband met zijn plotselinge vertrek. Er was sprake van het ontdekken van tekorten in de dienst, die door S. beheerd werd. De politie ging zich met de zaak bemoeien. Zij speurde naar de verblijfplaats van S. en ontdekte, dat hij naar Rotterdam gegaan was en vandaar de oceaan was overgestoken naar Canada. Daar was hij intussen aangekomen. Het bleek dat hij voor zijn vertrek uit Borne zijn maatregelen goed voorbereid had en dagen van tevoren bv. vanuit Almelo koffers met goed naar Rotterdam had laten verzenden. In Borne was men zeer zwijgzaam over het eigenaardige geval en liet men niet veel los. Er bestond echter een sterk vermoeden, dat S. in zijn functie beduidende verduisteringen, ten nadele van deze gemeente, had gepleegd. Dat het onderzoek in volle gang was, was alles wat de autoriteiten hierover op dit moment wilden loslaten.

Dezelfde Telegraaf wist op 30 april 1934 al veel meer informatie over de zaak te geven. "Vermoedelijk een ernstig geval van fraude", zo luidde de kop van het artikel. Het vermoeden werd groter en groter dat S. in zijn functie fraude had gepleegd. De omvang was nog niet bekend, maar er zouden ettelijke duizenden guldens verduisterd zijn. Wat betreft het gezin dat hij had verlaten, dat

bestond uit vrouw en vijf kinderen, terwijl een zesde kind op komst was. Het medelijden met de vrouw was algemeen.

Omtrent de dag en de wijze waarop hij vertrokken was werd het volgende verteld: het gemeentepersoneel had op de dag van de begrafenis van Koningin-Moeder Emma vrij. Toen had S. gezegd dat hij de plechtigheid wilde bijwonen en naar Den Haag ging¹. Naar gebleken was ging hij 's morgens per fiets naar Almelo. Hij was daar op de trein gestapt en wel in de tweede klasse. Dit zou hij

De bijzetting.
De bijzetting van het stoffelijk overschot van de Koningin-Moeder is vastgesteld op 27 Maart. Uur en bijzonderheden zijn nog niet bepaald.

gedaan hebben om niet gezien te worden. Maar deze handelswijze was opgevalen². Door niet in de 3de klasse te stappen maar in de 2de klasse viel het juist op. Hij was allereerst naar Amsterdam gegaan, waar een familiezaak werd geregeld³. Daarna ging

Toenmalig station Almelo

hij naar Den Haag. In de loop van de dag telefoneerde hij naar zijn werkgever en vroeg of hij de volgende dag wat later mocht komen. Dit werd hem toegestaan. Maar daarna was niets meer van hem vernomen. De politie heeft uitgezocht dat hij

met een valse pas en een zakboekje, afkomstig van een kennis uit Hengelo, de wijk had genomen naar het buitenland.

Wat betreft de positie die hij in Borne op het gemeentehuis innam, vermeldde de Telegraaf: "Hij was uitsluitend belast met de uitkeringen van gelden aan steuntrekkenden en de administratie daarvan". Dit was in de gemeente Borne de laatste jaren geen sinecure. Het aantal werklozen was, gezien de malaise in de textielindustrie enorm toegenomen. Ook waren vele inwoners, die werkzaam waren in de textiel in de omringende plaatsen, als gevolg hiervan

ontslagen⁴⁾.

Over S. werd gezegd dat hij, na langdurig verblijf in het westen van ons land, naar Twente was teruggekeerd. Hij werkte als wever in een fabriek, maar werd ook ontslagen. Juist ten tijde dat de werkloosheid zeer steeg, was hij lid van een gemeentelijke Contactcommissie en omdat hij ook lid was van de Chr. Textielarbeidersorganisatie "Unitas", had hij wel verstand van de administratieve zaken die bij een uitkering in acht moesten worden genomen. Hij genoot als zodanig een zekere bekendheid en daaraan is het ook toe te schrijven, dat hij eerst enige dagen per week, en later de gehele week de ambtenaar ter secretarie, belast met de uitkeringen, behulpzaam was. Tenslotte kreeg hij deze werkzaamheden geheel in handen en werd als ambtenaar benoemd. Eerst had hij nog enige hulp van volontairs, maar dit hield spoedig op en toen was hij om zo te zeggen alleenheerser. Hij genoot aanvankelijk, dat was begin 1932, het algemeen vertrouwen maar later werd dit anders. In de kringen direct of indirect betrokken bij de steunuitkeringen kwam men langzamerhand tot de overtuiging dat hij niet ten volle berekend was voor zijn taak. Hoewel men niet dadelijk aan onregelmatigheden dacht, vond men toch, dat de positie van hem wel een beetje te ongecontroleerd was en dat dit, zo vernamen wij, ook wel eens ter kennis van de autoriteiten was gebracht. Er waren dagen dat hij wel enige duizenden guldens aan steun uitkeerde. Het is naderhand gebleken, dat de administratie geheel in de knoei zat. Mede was dit een gevolg van de omstandigheid dat hij het jaar daarvoor enige maanden ziek was. Er bleek niemand te zijn die hem kon vervangen en een secretarieambtenaar heeft geruime tijd werk gehad om zich enigermate van de administratie op de hoogte te stellen. Er was toen een geduchte achterstand. Met zekerheid is, hangende het onderzoek, nog niets te zeggen, maar vermoedelijk is het verduisterde bedrag niet groter dan fl. 10.000,--. Er kon slechts over 2 jaren fraude zijn gepleegd. De steuntrekkenden waren, dit stond

welhaast vast, niet benadeeld. Hij zou hij alleen vervalsingen in die zin hebben kunnen plegen, dat hij meer gelden opnam dan hij uitbetaalde, zonder daarbij de arbeiders te kort te doen. Het zou hem mogelijk zijn geweest fraude te plegen door o.a. gefingeerde namen op de lijsten te boeken en voorts door reeds geboekte bedragen te veranderen. In elk geval hadden de rijks-accountants niets bemerkt van de vervalsingen. Het was dientengevolge nog onzeker wat er in feite is gebeurd. In vele kringen, zo verzekerde men ons, heeft de overtuiging postgevat dat hij te weinig gecontroleerd was. Het was een publiek geheim dat er iets niet in orde was en reeds vorig jaar zouden er stemmen zijn opgegaan, die een waarschuwend geluid hadden laten horen. Het was bijv. ook opgevallen dat hij na zijn benoeming op grotere voet was gaan leven. Zo betrok hij een nieuw huis en schafte zich allerlei comfort aan. In een kleine plaats als Borne werd over zoiets dadelijk gesproken. We vernamen tenslotte, dat deze geruchtmakende kwestie wel spoedig in een raadszitting zou worden behandeld. Overigens weigerde de burgemeester ons nadere ons nadere mededelingen te doen⁵⁾.

De Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant van 1 mei 1934 schrijft onder de kop "Fraude in Borne Veel fantasie, weinig zekerheid". Er doen in Borne de wildste geruchten de ronde over de ambtenaar van de werkloosheidsdienst J. Scholten die naar Canada was vertrokken. De bedragen die zouden zijn verduisterd, zouden in de duizenden lopen, maar niet alleen hij, maar de gehele gemeentelijke dienst zou verantwoordelijk moeten worden gesteld voor de gepleegde onregelmatigheden. Er werden verhalen opgedist van fabelachtige schulden, die zouden zijn gemaakt en van onbetaalde rekeningen, waarmee gedupeerde handelsdrijvenden zouden blijven zitten. Ook werden er vertellingen gedaan over grote smokkelaffaires, waarin S. betrokken zou zijn geweest. Deze zouden hem geweldige sommen hebben opgebracht. De krant heeft het huis van de verdwenen ambtenaar J.S. bezocht en heeft gesproken met zijn vrouw. Zijn vrouw deelde mede dat haar man inderdaad naar Canada, haar grote gezin onverzorgd achterlatende, was gegaan. Zij had taal nog teken van hem vernomen. Een dag voor zijn vertrek had hij haar nog uit Den Haag getelefoneerd dat hij de volgende dag zou thuis komen, Maar hij was nog altijd niet verschenen. Tenslotte kwam het uit dat hij naar Canada scheep was gegaan. Hoe hij aan de middelen kwam? De vrouw verklaarde met de hand op 't hart het niet te weten. Hij bracht altijd zijn salaris normaal huis. Wat hij op het kantoor deed, daar wist ze niets van. Trouwens een politieel onderzoek thuis heeft wel aan het licht gebracht, dat er onder haar dak niets onregelmatigs was voorgekomen. De krant heeft zich ook tot de gemeentelijke autoriteiten gewend

om inlichtingen. En er op gewezen dat er allerlei praatjes worden rondgestrooid. Het staat volgens de autoriteiten wel vast dat er fraude is gepleegd en dat dit op een geraffineerde wijze is geschied. Over wat er is gebeurd wil men niets zeggen, omdat men het zelf nog niet weet. Het kan nog wel lang duren voordat het ingezette onderzoek gereed is. Op wat het publiek zegt, kan men niet ingaan. Dat het bedrag in de tienduizenden loopt is onzin. Zelfs als het om fl. 500,- zou gaan dan zou hij er vandoor zijn gegaan. Het is praktisch gezien ook niet mogelijk dat het bedrag zo hoog is, want de bedragen waarmee hij omging en de wijze waarop hij ze moest besteden waren zodanig dat het niet verantwoorde bedrag klein moet zijn.

Zaak in de gemeenteraad.

Op donderdag 24 mei 1934 werd deze zaak in de gemeenteraad besproken. B. en W. stellen voor betreffende ambtenaar oneervol ontslag te geven. De burgemeester zegt dat er onregelmatigheden zijn gepleegd. Het is een politiezaak, die nog in onderzoek is. Het is zeer moeilijk na te gaan hoeveel geld er verduisterd is. Vermoedelijk is dit circa 4 á fl. 5.000,-. Er waren maatregelen getroffen om dergelijke fraude te voorkomen. De burgemeester verschaftte inlichtingen hoe nu in het bureau der steunverlening wordt gewerkt. Wanneer iemand nu steun vraagt, moet hij twee aanvraagformulieren invullen, een waarop zijn inkomen staat en een kaart, waarop het steunbedrag komt te staan. Voorts zijn er stempelkaarten, gele, groene en blauwe met een boekhouding. Het spijt hem dat er onregelmatigheden zijn gebeurd en dat het vertrouwen zo is misbruikt. De heer Spanjaard zegt in dit verband een voorstel te hebben, dat hij in een geheime vergadering wil bespreken. Wanneer de vergadering weer wordt geopend, stelt hij voor dat het gemeentebestuur een deskundige benoemd om te onderzoeken of de inrichting der boeken thans goed is en dat er voldoende zekerheid is en dat er geen onregelmatigheden meer gepleegd kunnen worden. De voorzitter zegt dat er zeker een deskundige kan worden aangesteld. Het voorstel tot oneervol ontslag wordt vervolgens aangenomen. In de "vacature" wordt de heer J. Hendriks, als deskundige benoemd.

Verdere krantenberichten

Eind oktober 1934 melden een aantal kranten dat S. in Frankrijk is aangekomen. Alvorens hij op transport wordt gesteld, zal hij omdat hij via Liverpool naar Canada is gereisd, eerst in Engeland moeten verschijnen voor paspoort onderzoek. Hij zal binnenkort in Almelo terechtstaan. Enkele kranten melden dat hij, zoals bij onderzoek naar zijn verblijfplaats is gebleken, hij met een gezin uit Den Haag, naar Canada is vertrokken.

De Telegraaf bericht op 15 december 1934: Justitie had zich met de zaak bemoeid en de verblijfplaats

van S. werd opgespoord. Omdat hij in het bezit van een valse pas Canada was binnengekomen wees de regering van Canada hem uit. Bij aankomst in Engeland (deze week) werd hij door de Engelse politie en op verzoek van de Nederlandse regering naar Nederland uitgewezen. Gisteren (14 december 1934) is hij in Rotterdam aangekomen en onder geleide van twee veldwachters naar Almelo getransporteerd. alwaar hij, daar aangekomen, dadelijk voor de rechter-commissaris bij de Almeloze rechtbank, jhr. W. G. Mollerus werd geleid. Deze onderwierp hem aan een verhoor. Daarna werd S. in het huis van bewaring te Almelo opgesloten.

De rechtszitting

Op dinsdag 19 maart 1935 behandelde de rechtbank te Almelo onder buitengewoon grote publieke belangstelling de zaak tegen de Bornse ambtenaar S. Hem werden drie zaken ten laste gelegd, te weten:

1. Valsheid in geschrifte. In de jaren 1932-1933-1934 zou hij, opzettelijk op aan de burgemeester ter ondertekening aan te bieden Staten, het cijfer 1 voor de bedragen gezet, als waren deze bedragen uitbetaald aan de werklozen, terwijl er bedragen zonder 1 werden uitbetaald. Ook zou hij op aan de burgemeester ter ondertekening aan te bieden staten gefingeerde uit te betalen bedragen achter namen van hen die niet meer werkloos waren hebben geplaatst en zou hij valse handtekeningen hebben gezet. Deze laatste bedragen werden dus in werkelijkheid geheel niet uitbetaald. De burgemeester ondertekende deze staten. Daarna verstrekte de ontvanger van de gemeente de niet correcte bedragen, aan de verdachte, die ze vervolgens slechts gedeeltelijk (zonder de 1) of geheel (de gelden voor de niet meer werklozen) niet uitbetaalde. Door te handelen als boven omschreven, pleegde hij op meerdere manieren valsheid in geschrifte. Uit deze handelswijzen kon nadeel voor de gemeente ontstaan.
2. Oplichting. Hij zou door de als hierboven

omschreven vervalste Staten bij Burgemeester en Wethouders hebben ingeleverd en deze daardoor bewogen hebben tot afgifte van een aan den Ontvanger der gemeente gericht bevelschrift tot betaling aan de Commissie voor Steunverlening van een hoger bedrag dan aan de werklozen werd betaald c.q geheel niet uit te betalen bedrag.

3. Verduistering van een bedrag van ongeveer fl. 5.000,-- , welk geld hij als ambtenaar onder zich had.

Gerechtsgebouw Almelo

Verhoor verdachte.

Vervolgens wordt de verdachte verhoord. Hieruit blijkt het volgende: Hij was in juni 1932 vast aangesteld als ambtenaar ter secretarie, daarvoor was hij tijdelijk aangesteld. Later werd hij benoemd tot secretaris van de commissie voor Steunverlening en besliste hij feitelijk over de uitkeringen⁶⁾.

De President van de Rechtbank mr. Leendertz vroeg hem of hij het werk eigenlijk wel aankon. "Ging het niet boven uw krachten? Er was tussen U en de burgemeester en de secretaris een welwillende houding; als u toch gezegd had dat u het niet alleen aankon, had men u toch wel geholpen?" zo vroeg de President hem. De verdachte antwoordde: "Eerst hielpen de Secretaris en een volontair. De eerste viel af, de volontair kwam om bij een auto-ongeluk."⁷⁾

De President van de Rechtbank zegt: "Na vele ongelukken in uw leven en daarbij doel ik voornamelijk op de tijd dat U administrateur was van het Centraal Woningbureau in den Haag, waarbij U ook tekorten had, had u het werk niet moeten aannemen". De verdachte zegt: "De vrees dat ik ontslagen zou worden heeft mij weerhouden te zeggen dat ik het niet aankon. Ik heb wel eens gezegd dat ik het te druk had." Hij bekende dat hij foute uitkeringen op de Staten had ingevuld. Hij bekende ook valse handtekeningen geplaatst te hebben van mensen die uit de steun waren gevallen en de Staten te hebben laten doorlopen. In 1933 zegt hij begonnen te zijn met zichzelf gelden toe te eigenen. Omdat hij vreesde, dat de zaak uit zou komen wilde hij weg naar Duitsland. Later kreeg hij idee om naar Canada te gaan. Het bedrag dat hij

verduisterde had, werd geschat op ongeveer fl. 5.000,--⁸⁾

Zelf dacht verdachte dat het verduisterde bedrag hoger was. De overtocht naar Canada, waarvoor hij ook voor drie andere personen uit Den Haag betaald had, kostte ongeveer fl. 600,--. Hij kocht have en goed, een boerderij met veel koeien, voor bijna fl. 4.000,--. Er was nog ongeveer fl. 700,-- over toen hij op 20 juni in Canada in hechtenis werd genomen. Op 7 augustus werd hij een maand in vrijheid gesteld om zijn farm te liquideren. Op 20 oktober 1934 werd hij per boot naar Engeland gebracht en op 14 december 1934 was hij naar ons land gekomen.

De andere misdrijven zoals valsheid in geschrifte bedreef hij om zijn tekorten te dekken. Wanneer de President, vraagt hoe hij, die toch gewoon typograaf en wever geweest was, in de gemeente-administratie was gekomen antwoordde hij: "Ik was werkloos. Ik was voorzitter van de textiel-arbeidersorganisatie "Unitas" geworden."⁹⁾

"In deze functie kwam ik in de commissie voor Steunverlening. Toen de gemeenteambtenaar het werk niet meer aankon heb ik hem geholpen, eerst tijdelijk, later vast". Tenslotte werd hij hoofd van de afdeling, terwijl hij hiervoor de capaciteiten niet had. De President vroeg hem hoeveel zijn salaris was. Dat bleek fl. 1.500,-- (jaarlijks) te zijn¹⁰⁾.

De President vroeg hem ook of hij geprotegeerd was. De verdachte zegt: "voor zover ik weet niet". "Ook niet door den Hervormde predikant Wartena?" vraagt de President. De verdachte weet hier niets van¹¹⁾.

Toen de President hem vroeg of zijn gezin wat van de verduisteringen ten goede was gekomen antwoordde hij dat dit niet het geval was.

Getuigenverhoor.

Er waren maar liefst 12 getuigen opgeroepen. Als eerste burgemeester P.A. Schaepman. Deze verklaarde dat de voorganger van de verdachte de zaken op orde had. Dat verdachte het geld van de ontvanger kreeg nadat hij na zijn opdracht hiertoe gaf. En dat verdachte wel eens om hulp heeft gevraagd, die hij toen kreeg van een volontair. Nadat de President zegt dat de verdachte het werk niet

aankon en het een janboel was, beaamde Schaepman dit en zegt geen moment getwijfeld te hebben aan verdachte, die zijn volle vertrouwen had. Achteraf was scherpere controle beter geweest. Wanneer de President hem confronteert met de vraag of hij niet wist dat, verdachte in den Haag ook een positie had, waarbij hij met financiën te doen

had, en dit ook een mislukking was, antwoordt hij dat hij dat niet wist. Volgens andere verslagen van de rechtszitting zouden er in den Haag bij Centraal Woningbeheer onregelmatigheden zijn ontdekt. De president vraagt hem of hij niet gewaarschuwd is door een zekere boekdrukker genaamd Over? De getuige zegt dat hij zich dit niet kan herinneren¹²⁾.

Op een vraag van de President of er opmerkingen waren over het gedrag van de verdachte antwoordde hij "Volgens mij niet". De burgemeester merkte nog op dat de verdachte naar uiterlijke vormen heel hard werkte.

De gemeentesecretaris, de heer Hoppe, zei dat verdachte en de burgemeester de zaken behandelden. Hij zou controleren. Dat was in de praktijk niet gebeurd en wel buiten zijn schuld. In mei 1933 had hij nog een rapport over de verdachte uitgebracht en ook later had hij te kennen gegeven de

verantwoordelijkheid niet op zich te kunnen nemen. De gemeente leed een schade van ongeveer fl. 5.000,-, dat niet door het rijk werd vergoed.

De hoofdaccountant, de heer Hootsen, die op verzoek van de Officier van Justitie de zaak had onderzocht, constateerde verduistering en vervalsing. Het tekort lag tussen de fl. 5.000,- en fl. 6.000,-

Gemeenteambtenaar, de heer Dik, had de verdachte, gedurende zijn ziekte, vervangen. Alles bleek aan de administratie te ontbreken. De "grondkaarten" waren bijv. niet bijgehouden. Uit een steekproef bleek dat de Staten klopten met de Staten van de Ontvanger. Er waren wel telfouten.

Ook werden een aantal getuigen, die steunuitkeringen ontvingen, als getuigen gehoord. Dit geeft het volgende beeld:

Joh. ter Haar, houtzager te Borne, was een tijdlang werkloos geweest en kreeg per week fl. 5,47 uitgekeerd door verdachte, die daarvoor fl. 15,47 op de staat invulde en dit zolang hij werkloos was geweest.

G. Oude Munnik, metselaar te Borne, kreeg als hij werkloos was van verdachte een bedrag van nooit meer dan fl. 7,- en op de staat hogere bedragen ingevuld waren door verdachte, terwijl er ook een paar keer een valse handtekening op voorkwam.

G. J. Beune, venter te Borne, kreeg zijn steun middels zijn organisatie en wel hoogstens fl. 3,54,

terwijl verdachte op zijn staat fl. 13,54 invulde.

R. J. Grob, metaalarbeider te Borne kreeg, als hij werkloos was, rond de fl. 16,- steun, terwijl verdachte een veel hoger bedrag noteerde en enkele valse handtekeningen plaatste.

Th. J. v.d. Locht, houtvormer te Borne, kreeg bij werkloosheid steun, echter niet zo veel als verdachte op zijn staat noteerde. Ook stonden op deze staat valse handtekeningen.

Door de reclasering was vann de hand van de heer ter Horst, een rapport over het leven van verdachte uitgebracht. Hij was van mening dat verdachte van iemand steun moet hebben, die hem zal weerhouden hoger te grijpen dan hij kan. Verdachte moest typograaf blijven en niet met geld omgaan. In het rapport kwam hij tot de slotsom dat hier een gedeeltelijk voorwaardelijke veroordeling op zijn plaats zou zijn in 't belang van verdachte en zijn gezin.

Als getuige á décharge werd gehoord, de heer D. van Leeuwen, landbouwer en wethouder van Borne. Hij verklaarde dat verdachte een ijverige werker was

die zijn zaken uitstekend behartigde. Hij zei dat verdachte meermalen om hulp had gevraagd, omdat hij 't werk niet aankon. Hij wilde hiervoor wel fl. 100,- salaris laten vallen. Wel was verdachte slordig met geld, zo stak hij bijv. eens fl. 1.000,- in zijn buitenzak. Hij had de burgemeester wel eens gezegd dat

verdachte roekeloos met geld omsprong. Van "achterovertrekkerij" hadden we geen vermoeden. De officier vroeg hem of mej. van den Berg, bij de fa. Spanjaard de ambtenares van maatschappelijk werk hem niet over de verdachte had gesproken. Hij antwoordde hierop dat zij hem verhalen deed over het beheer van verdachte in Den Haag. Ze sprak over verregaande slordigheid van de zijde van verdachte. Hij had deze informatie in B. en W. besproken. Verdachte was toen overgeplaatst naar het nieuwe gemeentehuis. "Dit bracht geen betere controle mee", zo merkte de President op¹³⁾. De Officier van Justitie, mr. Wolfson, zei dat de verdachte de eerste verduisteringen pleegde om gaten te kunnen vullen en toen ging het bergafwaarts. Hij maakte toen valse handtekeningen en valse staten. Hij achtte de drie feiten, aan de verdachte ten laste gelegd, alle bewezen. Wel is hij van mening dat van de zijde van hen die over hem het toezicht hadden uit te oefenen, kon worden gezegd dat zij geen inlichtingen over hem hadden ingewonnen en geen goede controle over hem hadden uitgeoefend. Dit viel ter ontlasting van de verdachte op te merken. Ware dit wel het geval geweest dan was het waarschijnlijk nooit zo ver met hem gekomen. Hij is het niet eens met de ambtenaar

van de reclassering om een gedeeltelijke voorwaardelijke straf op te leggen, daarvoor waren de gepleegde feiten te ernstig. Hij eiste 1 jaar en 6 maanden gevangenisstraf met aftrek van preventief (voorarrest)

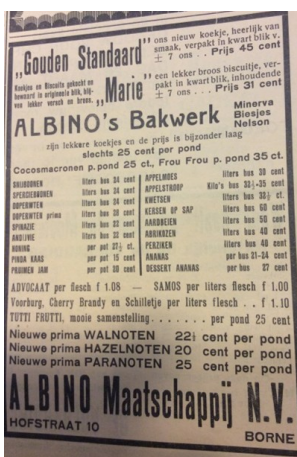
De toegevoegde verdediger Mej. mr. H. G. Veth besprak vooral de psychologische kant van de zaak. In het reclasseringsrapport werd volgens haar vermeld dat verdachte een hang had naar het hogere. Maar hij had volgens haar alleen naar het hogere gegrepen door de dwang van de noodzakelijke omstandigheden. Hij zou enige malen naar Almelo op weg zijn geweest om zich zelf aan te geven. Hij had steeds de hoop dat het maar uitkwam. Hij stelde zich voor ogen het onrecht te herstellen. Verdachte had zich tijdens het gerechtelijk onderzoek correct gedragen en hij had niet geprobeerd de schuld gedeeltelijk op anderen te gooien. Hij had een groot schuldgevoel, hetgeen ook zou blijken uit brieven aan zijn vrouw. Hieruit citeerde mej. Veth : "Ik moet boete doen voor hetgeen ik gedaan heb". Zij wijst er op dat alleen de gemeente Borne is benadeeld. En niet de steuntrekkers. Zij pleitte voor een gedeeltelijk voorwaardelijke straf.

Wat meldde de Bornse Courant over deze zaak?

De krant was zeer terughoudend. Ze berichtte alleen over de rechtszaak en niet wat daaraan vooraf ging. Over de zitting zelf berichtte ze dat de belangstelling zeer groot was. Ze schreef dat er een groot aantal getuigen, o.a. de burgemeester, de gemeentesecretaris, een ambtenaar van de gemeentesecretarie, een wethouder, alsmede verschillende gedupeerde werklozen, waren. Er werd een gevangenisstraf geëist van 1 jaar en 6 maanden, met aftrek van de preventieve hechtenis in Nederland doorgebracht vanaf 14 dec. 1934. Er werd nog opgemerkt dat de werklozen niet waren gedupeerd, zo was uit de rechtszaak gebleken.

Uitspraak.

Op 1 april 1935 werd verdachte veroordeeld tot een gevangenisstraf van 1 jaar, waarvan 3 maand voorwaardelijk met aftrek van voorarrest. Mij is niet gebleken dat hij de nog resterende fl. 700,- en de opbrengsten van de verkoop van de boerderij in Canada of wat daar ten tijde van de rechtszaak nog van over was moest afstaan. En zo ja, dat dit geld aan de gemeente Borne ten goede is gekomen.

De Gouden Standaard is zelfs bij de kruidenier doorgedrongen.

Tenslotte:

De verdachte had bij zijn veroordeling reeds 3,5 maand in voorarrest gezeten. Dit betekende dat hij na ongeveer 5,5 maand, dus half september 1935, weer op vrije voeten kwam. De verdachte heeft spoedig daarna samen met zijn gezin de gemeente Borne verlaten. Hij is met zijn gezin naar Hillegersberg¹⁴) verhuisd. Daar werd op 8 juni 1936 nog een zoon geboren.

Het gebeuren heeft in Borne diepe indruk gemaakt. Het vertrouwen in het gemeentebestuur was ernstig geschaad. Dit blijkt uit de volgende gebeurtenis:

In het Twentsch Dagblad Tubantia en Enschedesche Courant van 20 juli 1934 staat een verslag van een andere rechtszaak over een voorval op de afdeling waar steunuitkeringen in Borne. Het betreft het volgende:

Een scheldende stempelaar. A.J.W. uit Borne veroorzaakte op 25 mei 1934 een incident op de afdeling Crisiszaken in het oude gemeentehuis aldaar. Hij kreeg met den ambtenaar Hendriks kwestie over het stempelen en het bedrag van de steun. W. verkoos nl. alleen 's morgens te komen stempelen, waarbij hij zich beriep op een advies van den dokter, die hem rust had voorgeschreven, welk advies later uit den duim bleek te zijn gezogen. Ik kreeg toen van W. een stortvloed van scheldwoorden te horen, zegt voornoemde ambtenaar. Hij verweet me, dat ik dief was van zijn centen, ik stak zijn steun in mijn zak en kwam ook nog in Canada terecht. Herhaalde malen was toen van hem gevorderd het kantoor te verlaten, doch W. voldeed daar niet aan. Nadat hij uitgeraasd was, verliet hij tenslotte schoorvoetend het lokaal. W. praot om zo te zeggen als Brugman. Het komt, alles bij elkaar genomen hierop neer, dat hij enkele door hem ten laste gelegde woorden niet gebezigd had. Dat doet er niet zo heel veel toe zegt de politierechter. Hij wordt tot 1 week gevangenisstraf voorwaardelijk met proeftijd van 3 jaar veroordeeld. De eis was 14 dagen voorwaardelijk.

De woorden "Hij verweet mij dat ik de dief was van zijn centen, ik stak zijn steun in mijn zak en kwam ook nog in Canada terecht" spreken in dit verband boekdelen.

Naschrift.

Verdachte is Jan Adrianus Scholten (letterzetter), geboren op 6 mei 1894 te Borne. Hij is een zoon van Willem Scholten (fabrieksarbeider-wever) en Gezina Catharina Ente. Hij huwt op 25 jarige leeftijd met de 23-jarige Johanna Doeschot (dienstbode) geboren op 9 september 1896 te Borne. Vader van de bruid is Antonie Doeschot (schilder), haar moeder is Hendrika Wilhelmina Hagedoorn. Uit het huwelijk worden 7 kinderen, 6 jongens en een meisje, geboren. De oudste vier te Den Haag, de twee daarop volgende kinderen te Borne en het jongste kind in Hillegersberg. Het 6-de kind is geboren op 8 mei 1934, ongeveer 6 weken nadat de vader naar Canada was vertrokken.

Noten:

¹⁾Koningin-moeder Emma is op 27 maart 1934 in de Nieuwe Kerk te Delft bijgezet.

²⁾In die tijd waren er in de treinen nog 3 klassen, te weten 1ste, 2de en 3de klasse. Gewone mensen reisden 3de klasse.

³⁾Wat er precies is geweest heb ik niet kunnen achterhalen. Het lijkt verder ook niet van belang.

⁴⁾Deze grote werkloosheid was een gevolg van de beurskrach van 1929. Op zwarte donderdag (24 oktober 1929) klapte de aandelenkoers in elkaar. De grootste depressie van de twintigste eeuw kwam op gang. De export van de Twentse textiel industrie nam sterk af. De markt in Nederlands-Indië ging grotendeels verloren. Japan verzorgde daar in 1932 voor 80% de textielimport. Japanse producten waren door het geringe arbeidsloon financieel aantrekkelijker dan Europese producten. Ook konden de Twentse textielabrikanten hun goederen niet langer in Europese landen kwijt. Deze landen namen allerlei protectionistische maatregelen. Ook was de Nederlandse concurrentiepositie op de internationale markt slecht. Reden hiervoor was het vasthouden aan de zgn. Gouden Standaard. Dit een muntstelsel waarin de economische rekeneenheid een vast gewicht aan goud is. Toen dit stelsel eind september 1936 werd losgelaten ging de economie zich weer herstellen. De problemen gingen men te lijf door productiebeperkingen en bedrijfsinkrimping met loonsverlaging, ontslag van werknemers en arbeidstijdverkorting. (Door de fa. Spanjaard werd in 1932 en de eerste helft van 1933 zelfs een deel van de machines naar Engeland overgebracht. Deze waren daar in de tweede helft van 1933 vol in productie)

⁵⁾De functie die verdachte bekleedde was zeker geen gemakkelijke. Zo is hij op 14 februari 1933 door de 21-jarige grondwerker J. v. W. mishandeld. In het verslag van de rechtszitting over deze aangelegenheid valt het volgende te lezen: "J. v. W. was naar het gemeentehuis gekomen en om directe steun te vragen. Verdachte zei hem dat hij dit schriftelijk moest vragen. Omdat J. v. W. directe steun verlangde had verdachte (de heer S.) de deur geopend en J. v. W. verzocht het kantoor te verlaten. J. v. W. heeft verdachte toen een klap tussen de ogen gegeven en toen verdachte probeerde deze af te weren is een van zijn vinger in de mond van J. v. W. gekomen. J. v. W. beet toe en hield als een fox-terrier vast. Verdachte had zijn vinger ernstig verwond en moest zich onder behandeling van een arts stellen". Overigens: Verdachte (de heer S.) meende dat het bijten een ongelukkige samenloop van omstandigheden was te wijten. J. v. W. had nog diezelfde avond, samen met zijn vrouw, een bezoek aan verdachte gebracht om het af te maken. Op 3 mei 1933 werd de grondwerker voor het gebeuren tot 14 dagen gevangenisstraf veroordeeld. Burgemeester P.A. Schaepman drukte in de raadsvergadering van 27 februari 1933 zijn spijt uit over hetgeen met een der ambtenaren was voorgevallen. Tevens zei hij dat ook de heren van het plaatselijke crisis-comité, die zich geheel belangeloos ter beschikking stelden, telkens bedreigd werden. Hij zou hiertegen voortaan strenge maatregelen nemen.

Met het plaatselijke crisis-comité (p.c.c.) wordt bedoeld een comité dat door het gemeentebestuur was opgericht om de grote noden van de werklozen te lenigen.

⁶⁾Op 16 november 1932 wordt door de gemeenteraad een verordening aangenomen voor het agentschap der arbeidsbemiddeling. Verdachte wordt in dezelfde raadsvergadering aangesteld als Correspondent. Reeds bij de raadsvergadering van 22 december 1932 wordt, i.v.m. de reorganisatie Arbeidsbemiddeling aan de heer G.

Dijkslag eervol ontslag verleend als Correspondent der Arbeidsbemiddeling. Tot agent der arbeidsbemiddeling wordt verdachte als ambtenaar in Algemene Dienst benoemd.

⁷⁾Deze volontair was de 18-jarige G.E.E. Mensink uit Hengelo. Verschillende regionale en landelijke dagbladen schreven het volgende: Op dinsdag 23 augustus 1932 fietste hij om kwart voor een huiswaarts, in de richting van Hengelo. Even buiten Borne reed hij een langzaam rijdende auto links voorbij, juist toen een vrachtwagen van Hengelo kwam. Hij kreeg eerst een klap van de richtingwijzer en daarna van de achterkant van deze vrachtauto. Na ter plaatse voorzien te zijn van de H.H. Sacramenten der stervenden werd de ongelukkige per ziekenauto naar Hengelo vervoerd. Burgemeester Schaepman opende die dinsdag de raadsvergadering door enige woorden van rouwbeklag te spreken over het ongeluk. Hij zei dat, hoewel de overledene nog buiten het gemeenteverband stond, wij hem hebben leren waarderen als een plichtsgetrouw jongmens, die steeds iedereen ten dienste stond.

⁸⁾Dit was ongeveer het salaris van een burgemeester van een gemeente met de omvang van de gemeente Borne. Wanneer we dit omrekenen naar huidige maatstaven dan betreft het verduisterde bedrag € 100.000 tot € 125.000,--

⁹⁾Unitas werd in 1896 opgericht. De officiële naam is Twentsche Christelijke Katoenbewerkerbond Unitas. Ze was opgezet als een los federatief verband van plaatselijke katholieke en protestants-christelijke textielarbeidersverenigingen. Van deze gezindten overschrijdende organisatiestructuur was Alfons Ariëns de grondlegger.

¹⁰⁾Dit was een relatief laag salaris. Hij had kennelijk een van de lagere ambtelijke rangen. T.o.v. de uitkeringen die de werklozen ontvingen was het echter behoorlijk veel. Immers werklozen ontvingen namelijk een bedrag, dat mede afhankelijk was van de gezinsgrootte. Gemiddeld geschat op ongeveer fl. 10,-- tot fl. 12,-- per week, dus jaarlijks fl. 500,-- tot fl. 600,--. Vanuit dit perspectief had hij een behoorlijk inkomen).

¹¹⁾Dominee A. Wartena was naast predikant ook lid van het met door 4 mensen bemande en met de uitvoering van de werkzaamheden belaste van het plaatselijke crisis comité Borne. (Zie eerder)

¹²⁾De heer Over was eigenaar van de drukkerij en uitgever van de Bornsche Courant, Gezien het oorspronkelijke beroep van verdachte, typograaf, is het waarschijnlijk dat ze elkaar kenden.

¹³⁾Verdachte had zijn werkplek aanvankelijk in het oude gemeentehuis gelegen aan de Markt. Met het nieuwe gemeentehuis werd bedoeld de op 5 april 1930 als gemeentehuis in gebruik genomen villa Elisabeth, thans Dorset Mansion House.

¹⁴⁾Hillegersberg was tot 1 augustus 1941 een zelfstandige gemeente juist ten Noorden van Rotterdam. Op genoemde datum is het bij Rotterdam gevoegd.

Moeilijke Jaren - Een eufemisme voor een rampzalige tijd

Frans Claas

Dit artikel begin ik te schrijven in de lockdown-periode vanwege het coronavirus begin 2021. Alom wordt er gesproken over een moeilijke tijd en niet ten onrechte, maar alles is betrekkelijk Ik wil met u terug naar een periode in Twente, die ook te omschrijven is al een moeilijke tijd, maar waarbij deze typering ook gezien kan worden als een eufemisme. Waarom dat zo is, zal u in de loop van dit artikel hopelijk duidelijk worden. Het betreft de periode tussen grofweg 1575 en 1600, tijdens de eerste fase van de Tachtigjarige Oorlog, toen Twente het zwaar te verduren kreeg.

Wat aan de Tachtigjarige Oorlog vooraf ging

Willem van Oranje (1533 – 1584, ook bekend als Willem de Zwijger, omdat hij zelden het achterste van zijn tong liet zien) begon zijn loopbaan in dienst van Keizer Karel V. Karel V was naast Keizer van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie¹⁾ onder meer ook Koning van Spanje en Heer der Nederlanden. De Nederlanden (of ook wel België geheten ²⁾) was een verzamelnaam voor alle gebieden boven de huidige Noord Franse grens. Onder Keizer Karel V omvatte de Nederlanden grofweg het gebied, dat we wel eens aanduiden met Benelux en het viel staatsrechtelijk onder de Koning van Spanje.

Willem van Oranje was een vertrouweling van Karel V. Nadat Karel V in 1555 aftrad als Koning van Spanje en zijn zoon Filips II benoemde tot zijn opvolger, bleef Willem van Oranje aanvankelijk trouw aan de Koning. Zo maakte hij deel uit van de Spaanse onderhandelingsdelegatie bij de Vrede van Cateau-Cambrésis.

Na eeuwenlange twisten, bondgenootschappen en oorlogen tussen de monarchen van Duitsland, Frankrijk, Spanje en Engeland over de grenzen van hun Rijken, werd in 1559 de Vrede van Cateau-Cambrésis gesloten.³⁾ Naast een heleboel andere (grens-)afspraken, werd in dit vredesoverleg ook

besloten tot een nieuw staatsverband middels de samenvoeging van een 17-tal gebieden, de '17 Verenigde Nederlanden' geheten. Dit staatsverband maakte deel uit van het Spaanse Rijk en viel dus onder Koning Filips II.

De '17 Verenigde Nederlanden' omvatten de volgende gebieden; Holland, Zeeland, Vlaanderen, Artesië (= Artois), Henegouwen, Namen, Zutphen, Brabant, Luxemburg, Limburg, Gelre, Overijssel, Groningen, Friesland, Utrecht, Mechelen en Antwerpen.

In 1559 wordt Willem van Oranje door Filips II benoemd tot Stadhouder (= plaatsvervanger van de regerend Heer

De Nederlanden van 1543 tot 1579, Bisdom Luik is neutraal gebied.
(Bron: Wikipedia)

Willem van Oranje
Schilder: Adriaen Thomasz Key (1579)
(Bron: Wikipedia)

der Nederlanden) van Holland, Zeeland en Utrecht. De politiek van de streng katholieke Filips II riep alreeds steeds meer protest op. Die politiek was vooral gericht op het onderdrukken van de protestantse ketteren. Dit leidde uiteindelijk tot de Beeldenstorm (1566) en als reactie daarop stuurde Filips II de Hertog van Alva naar de Nederlanden.

Alva stelde, om zijn expeditie naar de Nederlanden te kunnen bekostigen, verschillende belastingen in, hetgeen bij de edelen tot groot verzet leidde. Door deze maatregelen en het nietsontziende optreden van Alva tegen de protestanten ontstond er een steeds breder verzet tegen hem en Spanje.

Dit verzet leidde tot de Slag bij Heiligerlee op 23 mei 1568, waar onder leiding van Lodewijk en Adolf van Nassau (twee broers van Willem) een deel van Groningen werd veroverd. Alva reageerde furieus en liet in Brussel 20 vooraanstaande edelen ombrengen, waaronder de Graven van Egmond en Horne. Algemeen wordt de Slag bij Heiligerlee beschouwd als het begin van de Tachtigjarige Oorlog.

De weg naar het 'Plakkaat van Verlatinge'

De ontevredenheid over het optreden en de maatregelen van Alva namen gestaag toe. Steeds meer gebieden en steden sloten zich bij het verzet aan. Dat leidde op 19 juli 1572 tot de eerste 'vrije' vergadering van de gewestelijke Staten, die plaats vindt in Dordrecht. Het bijeenroepen van een dergelijke vergadering was het exclusieve recht van de landsheer en werd daarom gezien als een revolutionaire daad. Willem van Oranje werd er benoemd tot 'hun' stadhouder.⁴⁾ Inmiddels waren de verhoudingen binnen de '17 Verenigde Nederlanden' sterk gepolariseerd en was de scheiding tussen de zuidelijke – en noordelijke Nederlanden een feit.

Johan van Oldenbarnevelt
Schilder: Michiel van Mierevelt
± 1616
(Bron: Wikipedia)

Op 26 juli 1581 werd het zogeheten 'Plakkaat van Verlatinghe' getekend door de op dat moment bij het verzet aangesloten gebieden. Het wordt ook wel de *Akte van Afzwering* genoemd, omdat dit document wordt gezien als de feitelijke onafhankelijkheidsverklaring van de (noordelijke) Nederlanden en een belangrijke voorloper is van de Grondwet. Bij de besluitvorming waren de gewesten Brabant, Gelre, Vlaanderen, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland en Overijssel (!) vertegenwoordigd. Overigens heeft Overijssel het document niet ondertekend, maar vocht wel mee met de andere opstandige gewesten om de Spaanse troepen te verdrijven. Het lag wat ingewikkeld, daarom eerst meer over de Heerlijkheid Overijssel (van 1528 – 1798).

Heerlijkheid Overijssel

In 1527 stond de Stichtse (= Utrechtse) Bisschop Hendrik van Beieren het Sticht af aan Keizer Karel V. Begin 1528 erkenden de Overijsselse steden en ridderschappen Karel als landsheer, waarmee Overijssel een Heerlijkheid werd. De Keizer liet zich vertegenwoordigen door een stadhouder, die in de jaren 1528-1584 dezelfde was als die van Friesland.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog was Overijssel van 1580-1597 verdeeld in een Staats deel (de IJsselstreek, het gebied rond Vollenhove en de hoofdsteden Kampen, Zwolle en Deventer) en een Spaans deel, waartoe Twente behoorde. Beide delen hadden hun eigen stadhouder. Vanaf 1584 had het Staatse deel een eigen stadhouder, los van Friesland.

Van 1546 tot 1702 behoorde ook het graafschap Lingen (thans in Duitsland gelegen) bij de Heerlijkheid Overijssel.

Situatie na 'Plakkaat van Verlatinghe'

Door de weigering van de Staten Generaal van Holland (gevormd door vertegenwoordigers van de deelnemende gewesten) om Filips II langer als hun koning te erkennen, viel de landsheer dus weg. In feite werden de aangesloten gewesten een zelfstandige republiek zonder duidelijk staatshoofd. De macht werd gevormd door de Staten Generaal. De koning van Spanje wilde zijn heerschappij niet opgeven en stuurde het Spaanse leger naar Nederland. Tevens werd Willem van Oranje vogelvrij verklaard. De Tachtigjarige Oorlog was nu een strijd tussen de koning van Spanje en de Staten Generaal en tevens een godsdienststrijd tussen katholieken en protestanten, aanhangers van zowel Luther als Calvin.

Twente

Nu in grote lijnen het kader waarin de Tachtigjarige Oorlog plaats vond is beschreven, richten we ons op de situatie in Twente.

Zoals uit het voorgaande al duidelijk geworden zal zijn, was er in deze oorlog geen duidelijk front. Wel was er veel onrust, want groepjes losgeslagen lieden van zowel Staatse als Spaanse kant terroriseerden de bevolking op het platteland. Deze groepjes opereerden vanuit kastelen, maar ook vanuit plaatsen als Almelo, Ootmarsum en Enschede.

De eerste jaren van de oorlog waren nog vrij rustig in Twente. Dat veranderde toen in 1572 Graaf Willem van den Bergh⁵⁾ met zijn in Duitsland geronselde leger Zutphen innam (en zich dus aan de zijde van Willem van Oranje schaarde), hetgeen leidde tot plunderingen door zowel zijn manschappen als een deel van de burgerij van katholieke objecten en personen; kerken en kloosters werden bestormd en leeggeroofd en/of in brand gestoken, geestelijken werden mishandeld of gedood en ook deinsden men niet terug voor het verkrachten van nonnen. Vanuit Zutphen trok hij ergens halverwege juli al plunderend door Twente, waarbij o.a. Goor het moest ontgelden. In Albergen werd het rijke Sint-Anthoniusklooster aangedaan, dat zij een flinke som geld afpersten omdat zij dreigden het in brand te steken. Dit was op 14 juli en op 17 juli werd Oldenzaal ingenomen, wat

ook met de nodige plunderingen gepaard ging.

Na zo'n vier maanden heroverde Hertog Erik van Brunswijk (in Spaanse dienst) de vesting Oldenzaal. Bovendien worden er legereenheden in Oldenzaal en omliggende plaatsen gestationeerd.

Zowel Spaanse als Staatse soldaten houden behoorlijk huis in Twente. Zo leden onder meer de boeren in Hengevelde veel schade in 1573 bij aanvallen van ruiters en knechten.

In feite ontstond er in Twente een permanente dreiging van plundering, brandschatting, armoede, ziekte en hongersnood. Vanwege de door Alva ingevoerde belastingen was er namelijk al veel armoede ontstaan in Twente.

Er waren regelmatig korte schermutselingen tussen allerlei partijen omdat er feitelijk geen duidelijk gezag was. Er was sprake van grote wanorde. Het zou er niet beter op worden

Tegen 1580 was Twente weer geheel onder Spaans gezag. Dat betekende echter, dat de adel moest gaan kiezen in een soort duivels dilemma:

Kies je voor de Staatse kant, dan word je arm. Alle opbrengsten van het land, evenals de zetel in de ridderschap, het college van Overijsselse edelen, gaan aan je voorbij.

Kies je voor de Spaanse koning, dan riskeer je plunderende Staatse troepen op je gebied.

De familie Schele van het Weleveld zag de problemen al aankomen en koos ervoor om Twente tijdelijk te verlaten. Van 1580 tot 1597 woonden zij afwisselend in Rheine en de Scheelenburg bij Osnabrück.

Er volgde een bijzonder roerige en onoverzichtelijke tijd, die voor het dorp Borne zelf relatief rustig is verlopen. Wel was er, zoals overal in Twente, sprake van (grote) armoede.

De oorlog werd hier eigenlijk gevoerd als een vorm van guerrilla oorlog, met relatief kleine legers, die onverwacht toesloegen. Zo zijn plaatsen als Oldenzaal en Delden verschillende malen ingenomen en weer terug veroverd. Er waren veel verwoestingen (één van de tactieken was alles plat branden, ook wel de tactiek van de verschroeide aarde genoemd) en veel armoede. Bovendien waren de plaatselijke adellijke Heren niet allemaal even geloofs- en partijvast, zodat ook dat niet altijd houvast gaf. Gevolg was, dat woeste benden het land van Twente en Salland afstroopten op zoek naar buit. Zij waren in Staatse dienst geweest, maar nu 'heerloos' en rede-loos.

Slag om Goor 1581 en de jaren erna

De legers van Willem van Oranje, Maurits, Frederik Hendrik en hun nazaten vochten voor de vrijheid en zelfstandigheid van de nieuwe Republiek. Aangezien Twente in 1580 nog geheel in Spaanse handen was, werd het een kwestie van tijd wanneer de veroveringen zouden gaan plaats vinden. Lang hoefde men niet te wachten, want Eggerik Ripperda, drost van Twente en bewoner van kasteel Weldam, wist overste IJsselstein uit Deventer (dat toen in Staatse handen was) over te halen om een verrassingsaanval te doen op de vesting Goor om van daaruit Twente te veroveren.

Midden juli 1581 trok IJsselstein met ongeveer dui-

zend soldaten en vier kanonnen Goor binnen. Hij veroverde al snel de Spaanse schans bij de huidige Hofkerk. Vervolgens sloeg hij het beleg op voor de vesting 'het Schild'. De aanval liep echter spaak toen Spaanse ruiters onder aanvoering van Maarten Schenck de vesting ontzetten en de Staatse soldaten, met achterlating van enkele kanonnen, terug wisten te drijven. Het zou tot 1589 duren voor de Staatse troepen weer een aanval op Goor zou wa-

gen. Eggerik Ripperda werd door Maarten Schenck gevangen genomen en vastgezet in een kasteel in Gelderland. Illustratief voor de wanorde in die tijd is het vervolg van Eggerik Ripperda

Nu Eggerik gevangen zat, was het gedaan met zijn bestuurlijke functies. Hij zou zich vrij kunnen kopen, vermits hij een aanzienlijk losgeld zou betalen. Omdat Eggerik dat zelf niet op kon hoesten, onderhandelde hij in 1582 met het stadsbestuur van Deventer (dat in Staatse handen was) in de hoop om het losgeld te kunnen krijgen. In plaats daarvan werd hij door de Deventer magistraat (op bevel van Maurits!) opgesloten in een poorthuis, waar hij in 1584 overleed. De reden van de houding van Maurits was, dat Eggerik eigenmachtig, zonder medeweten van Willem van Oranje en de Staten Generaal, gehandeld had. Moraal van dit verhaal; het begrip vriend of vijand was erg diffuus in deze tijd.⁶⁾

Het bleef nog lang onrustig in deze streken. Zo ondernam de Spaanse hopman Hugo Pruim vanuit Lochem plundertochten in de omgeving van Delden en Hengelo. Zo zou hij in Azelo hebben huisgehouden en de Havezate Hagmolen in Bentelo hebben verwoest.

Tot overmaat van ramp wordt Enschede in de jaren 1581 en 1582 ook nog geteisterd door de pest. Bovendien roept de Spaanse stadhouder de boeren onder de wapens tegen een mogelijke Staatse aanval.

1582

In 1582 verjaagt de beruchte kapitein in Staatse dienst Pruyst⁷⁾, gelegerd bij de Schuilenburg te Hellendoorn, de inwoners van Delden en daarna van Goor en dat gaat niet zachtzinnig. In dit jaar wordt ook de Eeshof (ook Huis Eschede genoemd) in Tubbergen verwoest. Spaanse soldaten plunderen Havezate Weleveld in Zenderen en Spaanse ruiters uit Goor bezetten de Havezate Grimberg in Notter (bij Rijssen). Het kasteel Twickel, waar Spanjaarden waren gelegerd, werd onder Juan Baptista de Tassis (een Spaanse kapitein-generaal en legeraanvoerder) versterkt.

1583

In Havezate Weleveld (zie bij 1582) waren in 1583 op een zeker moment wel driehonderd tot vierhonderd Spaanse soldaten ingekwartierd. Er brak toen een pestepidemie uit, die veel slachtoffers maakte. Er stierven tenslotte zoveel soldaten, dat men de doden rechtstreeks uit de ramen van het Huis in de gracht gooide. Spoedig daarna verlieten de overgebleven troepen het Huis en stond het leeg. De Spaanse autoriteiten schreven regelmatig brie-

ven naar Christopher Schele om zich in Oldenzaal te melden. Daar voelde hij weinig voor. Van vrienden kreeg hij het advies om zich in dienst van de koning van Spanje te stellen. Het antwoord van Christopher was: "Ik ga niet dienen vanwege een bepaalde oorzaak, ik vind het belangrijk een schoon geweten te houden". Er bestaan dus toch nog integere edellieden in deze donkere tijd.⁸⁾

De Staatse troepen van Pruyst vallen de vesting Delden op 29 juni opnieuw aan. De Deldense schutterij verzet zich met hand en tand. Als wraak laat Pruyst de helft van de stad verwoesten en jaagt veel Deldenaren de dood in. Ook de commandant van de schutterij, Jan van Beckum, wordt vermoord. Van Beckum was van 1554 tot 1579 burgemeester van Stad Delden.

Ook in Goor en Rijssen worden door Pruyst branden gesticht en huizen verwoest en Enschede wordt kort bezet.

1584

De Staten Generaal besluiten op 20 juni om de tactiek van de verschroeide aarde op heel Twente toe te passen; de bedoeling is dus om heel Twente plat te branden. Pas in december wordt van deze tactiek terug gekomen. Toen was er echter al veel ellende geschied.

Op 10 juli 1584 werd Willem van Oranje, die van 1580 tot zijn overlijden de Staatse stadhouder van Overijssel was, in Delft vermoord door Balthazar Gerards. Door de woede, die zijn laffe dood opriep, was het door wraakgevoelens minder moeilijk uitvoer te geven aan het platbranden van Twente.

Onder verantwoordelijkheid van de nieuwe stadhouder van Overijssel, Adolf van Nieuwenaar graaf van Limburg en Meurs, en legeraanvoerder Joost de Soete, heer van Villiers, werd op 22 juli Delden ingenomen en platgebrand; slechts 40 procent van de Deldenaren wist aan het allesvernietigende vuur te ontkomen.

Ook in Almelo, Haaksbergen, Diepenheim en Goor werden in juli branden gesticht en de Oostendorper watermolen bij Haaksbergen verwoest.

De Spanjaarden lieten zich echter ook niet onbetuigd. De Spaanse troepen in Ootmarsum (volgens overlevering zou Mendoza er gelegerd zijn⁹⁾) richtten plunderingen aan in Halle en Getelo. Tevens staken de Spanjaarden het kasteel Grimberg in Norder in brand. Rijssen werd geplunderd en deels verwoest.

Stropende Staatse troepen nemen Enschede in, maar de Spaanse graaf Mario Martinengo verjoegen hen weer. Zo blijft de strijd met de daarbij gepaard gaande verwoestingen op en neer gaan en de dreiging en armoede voor de bevolking groot. Ook bij de Twentse landgoederen waren er flinke problemen. Aan de hand van drie bekende landgoederen rond Borne zal dit toegelicht worden.

Huize Almelo

In 1585 bezetten Spaanse troepen Almelo, leggen zware schattingen op en verwoesten een groot deel van de stad. Het Huis Almelo werd nog ontzien, maar in 1593 valt het alsnog in Spaanse handen en

het slot brandde volledig af. Hetzelfde jaar raakt Huize Almelo weer in handen van de Staatsen.

In 1605 valt Spinola Twente binnen en valt het weer in Spaanse handen.

Twee jaar later, in 1607, wordt er een Spaans garnizoen bij Huize Almelo gelegerd. Staatse troepen proberen het in handen te krijgen, maar dat mislukt.

Van 1609 tot 1621 is het 12-jarig bestand van kracht. Direct na het bestand, in 1621, gaat Johan van Rechteren, Heer van Almelo, over tot de Lutherse leer, maar staat andere godsdiensten wel toe. Hij heeft dus gekozen voor de kant van de 'Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden', die inmiddels was opgericht.

Twickel

Kasteel Twickel heeft de Tachtigjarige Oorlog relatief ongeschonden doorstaan. Er is af en toe wel brand geweest, maar niet onherstelbaar.

Bij Kasteel Twickel waren de Spanjaarden gelegerd waardoor het goed verdedigd was tegen Staatse aanvallen. Dat wil niet zeggen, dat Twickel geen verliezen en verwoestingen heeft gehad. Troepen van Maurits brandden alles plat in Twente en zo zijn er veel boerderijen van het Landgoed Twickel teloor gegaan.

De Heerlijkheid Lage (dat hoorde toen ook bij Overijssel), die thans bij het Landgoed Twickel hoort, bezat tot 1638 een andere eigenaar. De toenmalige Heer van Lage koos de zijde van de Spaanse koning, uiteraard zeer tot ongenoegen van de Staatsgezinden. Het toenmalige kasteel Lage werd eind 16e eeuw door de Staatsen ingenomen, waarna men het in de lucht liet vliegen. Sedert die tijd rest een ruïne, die heden ten dage geheel overgroeid is.

In 1638 kocht de toenmalige bezitter van Twickel, Johan van Raesfelt, de Heerlijkheid Lage. Leuk om te vermelden is, dat deze Heerlijkheid Lage bij de Vrede van Westfalen in 1648, toen de grenzen van Europa opnieuw werden getrokken, helemaal vergeten is. Hierdoor werd de 630 hectare grote Heerlijkheid een zelfstandig staatje met een eigen rechtspraak. Het hoefde noch aan Overijssel noch aan de graafschap Bentheim belasting te betalen. Deze situatie bleef tot 1803 voortbestaan.

In de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog waren de heren van Twickel Spaansgezind; het kasteel deed herhaaldelijk dienst als Spaanse uitvalsbasis. De situatie veranderde nadat prins Maurits in 1597 Oldenzaal had veroverd en de Spaanse troepen naar Duitsland had verdreven. Johan II van Raesfelt († 1648) bekeerde zich tot het protestantisme. Door zijn huwelijk in 1622 met de vermogende Anna van Munster kon hij zijn bezit uitbreiden, onder meer met de hierboven aangehaalde Heerlijkheid Lage.

De zoon van Johan II en Anna, Adolf Hendrik van Raesfelt (1625-1682) werd bekend als een voor-aanstaand en bekwaam bestuurder. Hij was onder meer lid van de Staten van Overijssel, Lid van de Raad van State, gecommiteerde ter Staten Generaal en Drost van Twente. Zijn anti-Oranjegezindheid samen met zijn nauwe band met Johan de Witt en zijn omgang met Bernard van Galen ('Bommen Berend'), de prinsbisschop van Münster die de Repu-

bleek tot tweemaal toe binnenviel, brachten hem in diskrediet; hij werd in lastercampagnes vereenzelvigd met Machiavelli en Cromwell.¹⁰⁾

Weleveld

Al zeker vanaf 1550 waren de Van Weleveld's het Lutherse geloof toegedaan en derhalve geen aanhangers van de Spaanse koning. Zoals eerder in het artikel vermeld is, zag de familie Schele, de toenmalige bezitters van het Weleveld, de bui al hangen en vertrokken zij in 1580 naar Duitsland. Het goed werd achtergelaten onder beheer van hun rentmeester Johan Scholten.

Nadat het Huis in 1582 geplunderd en verwoest was en de Spaanse soldaten na de pestuitbraak in 1583 vertrokken waren, stond het restant te verpauperen. Gelukkig had rentmeester Scholten bijtijds het huissarchief, het meubilair en voorraden voedsel naar de pastorie in Borne gebracht.

Op 2 juni 1591 zag Sweder (1569-1639), de zoon van Christopher (de toenmalige Heer), samen met een oom onder vrijgeleide (die men moest kopen) zijn Weleveld terug. Volgens Sweder was het totaal 'zerrissen' (uiteen gereten, verscheurd). De muurankers waren verdwenen en de balken merendeels verrot of gestolen. Ook honderden jonge eiken op het landgoed waren omgezaagd ten behoeve van een nieuwe palissade voor de stad Enschede; dit op initiatief van de Spaanse kapitein Mario Martinengo.

In juli 1592 vertrok een Staatsleger onder aanvoering van Prins Maurits naar Coevorden en vervolgens naar Ootmarsum, dat werd belegerd en veroverd. Tevens werd het Weleveld ontruimd en het omliggende platteland gezuiverd van Spaanse soldaten. Niet veel later werden Almelo en Ootmarsum echter weer door de Spanjaarden heroverd.¹¹⁾

Na bericht uit Twente, dat de familie zonder gevaar voor gevangenneming kon terugkeren, reisden vader Christopher en zoon Sweder spoorwegs naar Borne, waar zij op 21 augustus 1596 zagen dat het Weleveld een bouwval was geworden. Het uit 1563 stammende poortgebouw kon provisorisch worden opgeknapt, zodat het gezin Schele er weer kon wonen. Dat deed niet allen het gezin goed, maar ook de mensen in Twente.

Voor het invallen van de winter was ook een deel van het hoofdgebouw hersteld, zodat de meubels weer teruggebracht konden worden. In 1597 ondernam Prins Maurits een beroemde veldtocht (waarover later meer), maar illustratief in dit verband is, dat Sweder de krijgsverrichtingen actief volgde en de Staatse troepen van Maurits verschillende keren bezocht.

Hoezeer Sweder werd geacht en gewaardeerd blijkt uit het feit, dat hij in 1598 werd afgevaardigd naar de Staten Generaal. Van 1612-1619 (tijdens het 12-jarig bestand van 1609-1621) was hij zelfs gedeputeerde van Overijssel in de Staten Generaal. In 1613 fungeerde hij in een belangrijke vergadering

als voorzitter.

In september 1621 ontving Sweder een brief van Ridderschap en Steden Overijssel. Hem werd dringend verzocht om schriftelijk te verklaren dat hij zich tot de Calvinistische leer zou bekennen. Dat weigerde hij en bleef de Lutherse leer trouw. Dit had tot gevolg, dat hij niet langer welkom was bij de landdagen van de provincie Overijssel. Sweder trok zich daarna terug op Huis Welbergen(Ochtrup in Münsterland), terwijl zijn zoon Gosen Heidenrijk Schele op het Weleveld bleef met zijn gezin.

De jongste zoon van Sweder, Rabo Herman, geboren in 1620 uit zijn tweede huwelijk – zijn eerste vrouw was overleden – met Anna Brawe tot Campe/Dijkhuis was een intelligente jongeman, die Heer werd van het goed Venebrugge en groeide uit tot een zeer gerespecteerde staatsman en wetenschapper. Tijdens de onderhandelingen, die leidden tot de Vrede van Münster in 1648 (en het eind van de Tachtigjarige Oorlog betekende) was hij adviseur namens de Nederlanden.

1585-1591

Na 1584 wordt de situatie in Twente er niet beter op. Veroveringen, heroveringen, plunderingen, verwoestingen, zij blijven aan de orde van de dag. Zo wordt Almelo een paar keer geplunderd door Staatse troe-

1590-1592

- Republiek
- Veroverd door de Republiek (Maurits en Willem Lodewijk)
- Spaans gebied

Nederlanden 1590-1592. (Bron: Wikipedia)

pen, wordt Haaksbergen in 1587 grotendeels verwoest door Spaanse hordes en zo gaat het door Huizen verbrand, molens verwoest, het land verruïneerd door rondtrekkende troepen en bendes, kortom ellende, veel ellende.

Tekenend is, dat de Spaanse overheid in januari 1588 vrijwel geen cent belastingen uit Twente ontvingt; zo schrijnend is de situatie en zozeer is het land verwoest.

'de Swartenhondt'

Enschede was rond 1590 de uitvalsbasis voor plundertochten van het Spaanse garnizoen in heel Twente, maar ook ver erbuiten. De aanvoerder was de Italiaanse ritmeester Mendo.

Tijdens zijn veldtocht van 1591 veroverde de Staatse legeraanvoerder Prins Maurits onder meer Deventer en Zutphen. Omdat hij toch in de buurt was, bood dat de mogelijkheid om op te treden tegen de guerrilla van de Spanjaarden op het platteland. De Staatse krijgsman Joachim Hendriks, beter bekend onder zijn bijnaam Swartenhondt, bedacht een list. Hij enceneerde een overval op een boerderij vlak bij de stad, waarna een 'ontsnapte' knecht de Spaanse bezetting van Enschede waarschuwde. De Spanjaarden stormden met 220 ruiters de stad uit achter de overvallers aan. Bij het Kemerinksven, dichtbij erve Asbroek te Beckum (sinds 1628 eigendom van Twickel), lagen de Staatsen in hinderlaag. De Spanjaarden werden in meerderheid gedood of het moeras ingedreven. Slechts 40 man wisten te ontkomen. *Swartenhondt heeft een zeer bijzonder leven geleid. In het bestek van dit artikel gaat het te ver om er nader op in te gaan. Wel kan ik vermelden, dat hij door Maurits bevorderd is tot onderofficier en in 1602 of 1603 benoemd is tot viceadmiraal ter zee!*

Maurits van Oranje

We zitten nu met ons verhaal in de periode rond 1590 en het wordt tijd om de focus te gaan richten op Maurits van Oranje, die als kapitein-generaal van 1588 tot 1598 het leger aanvoerde tegen Spanje.

Maurits van Nassau

Schilder: Michiel van Mierevelt, ± 1607-1613 (Bron: Wikipedia)

Maurits werd op 14 november 1567 op de Dillenburg, het thuislot van de Oranjes, geboren als zoon van Willem van Oranje en zijn tweede vrouw (zijn eerste vrouw, Anna van Buren, was overleden) Anna van Saksen. Zijn moeder kon hem niet opvoeden vanwege mentale problemen en zijn vader was druk in de Nederlanden. Zijn oom Jan van Nassau voedde hem tot zijn 10e jaar op in de Dillenburg. Toen

haalde zijn vader hem naar Holland, waar hij altijd dicht bij hem was.

Op zijn 18e verjaardag werd Maurits stadhouder van Holland en Zeeland. In 1590 werd hij tevens stadhouder van Gelderland, Overijssel en Utrecht.

Maurits bracht twee jaar door in het Staatse leger voordat hij het opperbevel kreeg. Als kapitein-generaal voerde hij vanaf 1588 het leger aan tegen Spanje. Hij bleek een kundig strateeg en aanvoerder. Zijn aantreden betekende een keerpunt in de oorlog met Spanje. Hij wist het 'zootje ongeregeld', dat het Staatse leger in feite was, om te vormen tot een efficiënt en gedisciplineerd (althans gezien in het perspectief van die tijd) leger. Hij werkte samen met zijn neef Willem Lodewijk van Nassau, die stadhouder van Friesland was en later ook van Groningen en Drenthe. Zij hebben altijd een goede relatie gehad en vooral op militair terrein heeft Willem Lodewijk veel invloed op Maurits gehad. Politiek werkte hij veel samen met Van Oldenbarnevelt, in ieder geval tot het 12-jarig bestand. Daarna kregen zij onenigheid.

De titel Prins kreeg Maurits bij het overlijden van zijn halfbroer (en oudste zoon van Willem van Oranje) Filip Willem in 1618. Toen ging de titel van Prins over naar Maurits.

Maurits overleed in 1625 in Den Haag.

Maurits en Twente

De succesvolste militaire periode van Maurits staat bekend als de 'Tien Jaren', de periode van 1588-1598. Hij behaalde in die tijd onder het politieke leiderschap van de landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt vele overwinningen, waardoor het een kantelperiode werd in de oorlog.

Eén van de meest spraakmakende overwinningen in zijn beginperiode was ongetwijfeld de inname van Breda middels de beroemde list van het turfschip, waarin zeventig soldaten verstoep zaten. Op 4 maart 1590 kon Maurits de stad innemen.

In 1591 werd het leger uitgebreid met 3.000 man en kwam het totaal op zo'n 20.000 man. Zijn tegenstander, de Spaanse commandant de Hertog van Parma, had de beschikking over een leger van 60.000 man.

Met zijn leger, dat zich vrij snel kon verplaatsen, veroverde hij zoals onder de kop 'de Swartenhondt' al is aangegeven o.a. Zutphen en Deventer. Het is bijna ongelooflijk wat hij tijdens deze veldtocht allemaal ondernomen heeft, maar dat valt buiten het kader van dit artikel. Wel moet gezegd worden, dat zijn naam als groot veldheer gevestigd was.

De jaren erna trok hij in overleg met de Staten-Generaal kriskras door de Nederlanden, vrijwel overal als winnaar uit de strijd komend.

Voor Twente is vooral zijn veldtocht van 1597 van belang. De veldtocht begon in januari met de Slag bij Turnhout (nu België), dat ingenomen werd. Vanwege geldgebrek was er toen even 'pauze', maar eind juli kwam er weer geld en toestemming van de Staten-Generaal voor het vervolg van zijn veldtocht, die nu naar het oosten van het land zou gaan. Maurits nam op deze veldtocht zijn halfbroer Frederik Hendrik van Nassau mee. Hij vertrok op 4 augustus.

Eerst werd Alphen (heet tegenwoordig Alpen, een

Nederlanden 1597 (Bron: Wikipedia)

plaats tussen Geldern en Wesel) ingenomen en daarna het dichtbij gelegen Rijnberk (thans Rheinberg geheten) veroverd. Het was nu 20 augustus. Maurits besloot hiertoe omdat van daaruit de noordelijker gelegen steden in de Graafschap Zutphen, Twente en het Graafschap Lingen gemakkelijker in te nemen waren.

Daarna was Meurs (thans Moers) aan de beurt, dat zich op 3 september overgaf. De weg naar Grol (Groenlo) lag nu open. Na een zeventien dagen durende strijd gaf de gehavende stad zich op 28 september over. Maurits liet toen een deel van het leger naar Goor trekken om ook deze plaats in te nemen. Dat kostte geen oorlogsinspanning, want de Spanjaarden waren al vertrokken.

Vanuit Grol trok Maurits naar Bredevoort, dat in een moeras lag en dus moeilijk te veroveren. De bevelhebber van de Spaanse troepen in Bredevoort was Hendrik van den Bergh¹²⁾, een volle neef van Maurits. Met kunst en vliegwerk wisten de Staatse troepen toch het stadje na een bloedige strijd op 9 oktober tot overgave te dwingen. De dagen erna werd Bredevoort door de Staatse troepen geplunderd.¹³⁾

De volgende stap was Twente! Via Gronau kwam Maurits aan bij Enschede. Hij dreigde dat als de stad zich niet direct zou overgeven het dezelfde toestan-

den (plunderingen) zou moeten doorstaan als Grol en Bredevoort. Na het bestuderen van Maurits' geschut en een nachtelijk beraad, besloten de Spaansgezinde troepen zich op 19 oktober zonder slag of stoot over te geven.

Na de overgave van Enschede zond Maurits overste Arent van Duivenvoorde naar Ootmarsum. De stad weigerde zich over te geven, ook na het dreigement dat het anders geplunderd zou worden. Een dag later arriveerde aan Staatse kant vier kanonnen. Vanuit de stad was er al die tijd al hevig geschoten, wat al verschillende mensenlevens had gekost. Na het afschieten van drie sommeringsschoten en het overhandigen van de voorwaarden tot overgave, gaf de stad zich op 21 oktober alsnog over.

Toen overste Van Duivenvoorde naar Ootmarsum trok, was Maurits met een deel van het leger naar Oldenzaal gegaan. De stad verzette zich vier dagen, maar op 23 oktober gaf de stad zich over.

Tot slot trok Maurits naar Lingen, waar hij weer tegenover een volle neef kwam te staan, namelijk Frederik van den Bergh.¹⁴⁾ Op 12 november gaf de stad zich over en konden de troepen naar hun winterkwartieren.

Wat luchtiger wetenswaardigheden

Bijzondere gasten

Zelfs als je midden in een oorlog zit, vragen dringende familiekwesaties soms om je aanwezigheid en aandacht, zeker als je zolang van huis bent als Maurits

Zo kon het gebeuren, dat er op 21 oktober 1597 bijzondere gasten aanwezig waren in het Huis Bögelscamp¹⁵⁾ bij Denekamp. Het was een prachtige havezate (in bezit van de familie Van Twickelo), geschikt voor een familieberaad en onderdak voor een illuster gezelschap, t.w. Maurits van Oranje, zijn stiefmoeder Louise de Coligny, zijn halfzus Charlotte Brabantine en zijn halfbroer Frederik Hendrik.¹⁶⁾ Er was dringend overleg nodig vanwege huwelijksplannen van Charlotte Brabantine. Hoe het familieoverleg verlopen is vermeldt de historie niet, maar feit is wel dat Charlotte het jaar erop, 1598, gehuwd is met Claude de la Trémoille, de Hertog van Thouars.

Mauritsbrug

Tussen Oldenzaal en Denekamp, bij Beuningen, ligt de Mauritsbrug over de Dinkel. Deze brug is in 2010 aangebracht als herinnering aan het feit, dat op deze plek Maurits in 1597 (vanuit Oldenzaal op weg naar Lingen) met negenduizend manschappen en zestienhonderd paarden het riviertje de Dinkel overstak.

De Tuin van de Republiek is gesloten

Na de inname van Lingen is de 'tuin' van de Republiek gesloten. Het middel-Nederlandse woord 'tuin' (= omheining) valt hier samen met de latere betekenis van het woord namelijk 'omheind stuk grond'. Alle gewesten van de Republiek zijn nu aaneengesloten. Dat betekende niet dat de strijd nu gestreden was, want de nieuwe Spaanse veldheer Spinola weet Bredevoort, Groenlo en Oldenzaal in 1606 weer terug te veroveren.

De ellende in Twente is nog niet voorbij, maar wordt wel minder. Nu (tot 1606) Twente geheel bij de Republiek hoort, wordt het rustiger met de troepenbewegingen en rondzwervende bendes. Heel langzaam aan kan er gewerkt worden aan herstel van huis, goed en land. Mede door de armoede gaat dat met mondjesmaat.

Begin 1600 begint de opmaat naar een bestand, dat in 1609 gesloten wordt. Het bestand zal uiteindelijk 12 jaar duren, dus tot 1621. Het is een periode waarin de bevolking eindelijk weer wat rust krijgt en waarin weer iets van opbouw kan plaats vinden. Eindelijk kunnen de wonden gelikt worden, het was meer dan hard nodig!

De Mauritsbrug bij Beuningen

Nawoord

We sluiten dit artikel af in de opmaat naar het 12-jarig bestand. De oorlog zal daarna nog verder duren tot 1648. De intentie van dit artikel was om een overzichtelijke schets te maken van één van de meest rampzalige perioden van Twente. Het heeft ongeveer een eeuw geduurd voor Twente er weer van hersteld was en deze periode definitief achter zich kon laten.

Zoals het woord schets al aangeeft pretendeer ik zeker niet de situatie in volle omvang te hebben beschreven. Via de hieronder genoemde 'bronnen' is meer informatie te vinden.

Noten:

1. Tussen het jaar 962 en 1806, toen de Oostenrijkse keizer vernietigend werd verslagen door Napoleon, maakte het huidige Duitsland deel uit van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. Het was een los verband van staten, stadsstaatjes en kerkelijke gebieden, die in naam vielen onder een door keurvorsten gekozen keizer. De macht van de keizer was vooral symbolisch; als het erop aan kwam, trokken de vorsten en hoge edelen zich weinig van hem aan. Het Heilige Roomse Rijk was 'Rooms' omdat het in naam de opvolger was van het Romeinse Rijk. Het was 'Heilig' om de band tussen de keizer en de katholieke kerk te benadrukken. Onder keizer Karel V (1500-1558) maakte ook de Nederlanden deel uit van het Rijk.
2. In de tijd van Julius Caesar (100 v. Chr. – 44 v. Chr.) waren de Belgae de verzamelnaam voor alle Keltische stammen in het gebied dat in grove lijnen begrensd werd door de Noordzee, de Rijn, de Seine en de Marne. In hedendaagse termen dus Noord-Frankrijk, Luxemburg, delen van Duitsland, België en Nederland. Julius Caesar veroverde rond de jaren 60 v. Chr. een groot gebied op de Belgae. Hij kwam tot aan de Rijn, daar heeft ruim 400 jaar de limes gelopen. Julius noemde het veroverde gebied Gallia Belgica en maakte als provincie deel uit van het Romeinse Rijk. Het begrip Belgica omvatte dus eeuwenlang een verzameling volkeren in het noorden van het Romeinse Rijk; gezien vanuit deze optiek was b.v. ook een inwoner van Noviomagus (het huidige Nijmegen) een Belg. Bovendien werd in die tijd ook al het begrip 'de lage landen' gebruikt voor zo'n beetje het hele deltagebied van Schelde, Maas en Rijn. Bij de lage landen of de neder-landen hoorde ook het noordelijk deel boven de Rijn. Omdat beide begrippen elkaar deels overlaptten en de juiste topografie van beide begrippen voor de meeste mensen onbekend was, werden beide begrippen in de 16e eeuw als synoniemen gezien; het woord België en het begrip de Nederlanden omvatte in die tijd hetzelfde gebied. Pas later zijn de delen van het oorspronkelijke Belgica, die nu België en Nederland heten, tot de huidige staten uitgegroeid.
3. Le Cateau-Cambrésis is een stadje in Noord Frankrijk.
4. In 1567 was Willem van Oranje, toen stadhouder namens de koning van Spanje, naar Duitsland gevlucht. Als leider van het verzet was die positie onhoudbaar geworden en vanuit Duitsland wilde hij het verzet verder organiseren. Filips II benoemde daarna de Graaf van Bossu tot stadhouder. Bossu was tevens Admiraal ter Zee in Spaanse dienst.
5. Graaf Willem van den Bergh was een zwager van Willem van Oranje. Aanvankelijk koos hij de kant van Willem van Oranje, maar later liep hij over naar de Spaanse kant.
6. Een ander voorbeeld hiervan is het overlopen van de Graaf van Rennenberg, Staats Stadhouder van Friesland en (Staats) Overijssel, naar het Spaanse kamp in 1580. Rennenberg was ook legeraanvoerder en zijn overlopen naar het andere kamp gaf veel onduidelijkheid en onzekerheid.
7. Pruyt stond bekend als 'De beul van Delden', een brutaal heerschap, die overal plunderde. In 1584 werd hij door de Spanjaarden van de Schuilenburg verdreven en in Zwolle berecht en onthoofd als straatrover.
8. Bron: mijnstadmijndorp.nl Artikel over familie Schele

- geplaatst door Historische Vereniging Hardenberg, auteur G. Jonkhans-Kampman
9. Hetgeen tamelijk onwaarschijnlijk is. Mendoza is in 1578 door Filips II naar Londen gestuurd als ambassadeur (en meesterspion!) van Spanje. Daar verbleef hij tot 1584, toen hij Engeland werd uitgezet vanwege het beramen van een complot tegen Elizabeth I. Filips II heeft hem daarna benoemd tot ambassadeur in Frankrijk, waar hij 6 jaar heeft verbleven. In theorie is het mogelijk, dat hij een paar maanden tussendoor zijn oude stiel van legeraanvoerder weer heeft opgepakt in Ootmarsum, maar dat lijkt mij erg onwaarschijnlijk.
 10. Bron: landgoedvrienden.nl/Twickel
 11. Bron: mijnstadmiyndorp, zelfde artikel als onder voetnoot vii. De inhoud van de alinea, waar de huidige voetnoot staat, is afkomstig uit het dagboek van Sweder Schele. Sweder heeft gedurende zijn leven een dagboek bijgehouden, waar een schat aan gegevens uit zijn tijd staat beschreven.
 12. Hendrik van den Bergh was de zevende zoon van Graaf Willem van den Bergh (zie eindnoot iv) en zijn vrouw Maria van Nassau, een zuster van Willem van Oranje
 13. Eén van de tactieken van Maurits was om een beleg te slaan voor een plaats alvorens tot geweld over te gaan. Hij gaf de belegerde plaats altijd eerst de mogelijkheid om zich zonder verdere strijd over te geven. In zo'n geval werd er niet geplunderd. Indien men zich verzette en de plaats via strijd ingenomen moest worden, dan kregen zijn troepen de toestemming om te plunderen.
 14. Frederik van den Bergh was het derde kind en de tweede zoon van de onder eindnoot iv genoemde Willem van den Bergh en zijn vrouw Maria van Nassau; een broer dus van de onder de noot xi genoemde Hendrik van den Bergh.
 15. Het Havezate Bögelscamp (ook Beugelscamp of Boelenscamp geheten) wordt voor het eerst in 1380 genoemd. In 1823 wordt het Huis Bögelskamp gesloopt.
 16. Willem van Oranje is vier keer getrouwd. Zijn eerste echtgenote was Anna van Buren of ook wel Anna van Egmont genoemd. Uit dit huwelijk werden drie kinderen geboren. Het eerste kind overleed op zeer jonge leeftijd. Hun tweede kind was Filips Willem (die toen nog vernoemd is naar Filips II van Spanje!) en het derde was Maria, die huwde met graaf Filips van Hohenlohe, een onverschrokken legeraanvoerder aan de zijde van Willem van Oranje en later Maurits. In 1558 overleed Anna. Zijn tweede huwelijk was met Anna van Saksen; uit dit huwelijk is Maurits geboren. Het huwelijk was slecht en werd ontbonden. Daarna huwde hij met Charlotte van Bourbon. In dit huwelijk werd Charlotte Brabantina geboren, één van de zes dochters, die ze kregen. Ook Charlotte overleed. In 1583 huwde hij Louise de Coligny, een Franse weduwe. Hieruit werd in januari 1584 hun zoon Frederik Hendrik geboren. Door de moord op Willem van Oranje door Balthasar Gerards, voor wie Louise haar man Willem gewaarschuwd had, eindigde dit huwelijk. Louise bleef haar zoon en haar stiefdochters echter trouw en bleef voor hen zorgen.

Bronnen:

1. 'Historische Atlas' van Martin Berendse en Paul Brood (w books)
2. 'Vijfentwintig jaar guerrilla verwoest Twente', een omvangrijk artikel van Anneke Koers (<https://hethistorischportaal.nl>)
3. Sites als Wikipedia, <https://Historiek.net/> en landgoedvrienden.nl (Twickel)
4. Canon van Nederland
5. Site van marcellettero.nl en van duitslandinstituut.nl/naslagwerk/4/geschiedenis
6. <https://mijnstadmiyndorp.nl/app/hardenberg> en <http://weleveld.nl> (beide betreffende Weleveld en zijn toenmalige bewoners)

Tien minuten is zat en genog.

Dit vertelsel is woar gebuurd. En as 't nich woar is, dan leeg ik in kemissie. 't Is van joaren terugge.

In een van de Twentse städjes, dat met de oaldste stadsrechten, döt zich op nen zoaterdagoawend 't volgende vuurval vuur. De twee bejoarde dames D. driewt in een van de weenkelstroaten ne good beklaante drogisteriej. 't Etten heb ze op, de ofwaske an kaant en noe röst ze zich oet noa ne wekke drok wearcken. 'n Lekker köpke koffie met iets in de leenkerhaand hebt ze wal verdeend. 't Dagblad van het Oosten lig op de toafel vuur eur, doar möt ze noch an beginnen. 't Löp noar de klokke van zeuwen.

'n Stuk of wat opschöttels van jongs stoat bieje mekaar, 'n luk oet 'n neuze te vretten. Doat schöt een van eur wat in 't zin. "Zeg jongs, zö'w dee twee oale taten van de drogisteriej ees bieje 'n bok doon?" "Joa, kö'w wal ees doon". De jong belt op vanoet ne telefoonsel. Beniejd hangt de möa tegen de muur van roadhoes.

"Met drogisteriej D." Nen weenkel is al lang too mear der kan der wal een verlet hebben. "'k Wol vroagen heb ieleu nog nen koortsthermometer?" "Joa, vanmirrag ha'w der nog wal wat, mear ik zal ees kieken?" Slof, slof, de la lös en slof slof wierum. "Joa, wieje hebt der nog wal een, komt der mear efkes achter umhen." "Mooi da'j der nog een hebt, stekt ne

dan mear in 't gat." En 'n haken geet der op. "Wee ha'j der vuur?" "Ach, ne kwoajongs strek".

'n Klean keteer later belt nen aanderen moat op. "Veratjes, doar geet de telefoon alwier, kö'w dan niche es röstig de koffie opdreenken?" "Joa, met drogisteriej D." "Zeg ees, he'j nog koortsthermometers?" "Joawal, der was der net ok al een den der noar vreug." "Noe, dat is dan heel mooi vuur oeleu, stekt ze mear in 't gat." Tuut, tuut, tuut, tuut. De dames dreait zich hoo langer hoo meer op as zee 't bekuert. "'t Lik neargens noar, 't is der glad bieje hen. En dat nog wal op zoaterdagoawend a'w good en wal zit. Wieje belt de plietsie, dat doo'w."

Nen ageant, weanig te doon, is in'enömmen met 'n telefoontje. "Met 't buro van plietsie." "Met D." De dames vertelt, met opgestökken zeil, umslachtig oawer 't vuurval en doot eur beklag. "Dat möt of'elopen wean!" Mear de plietsie, zölf ok joonk 'ewes, spölt dit moal et spölke met. "Joa, mevrouw D., dat is ne duustere zaak en dat op zoaterdagoawend nog wal. Hoo laank is dat noe al 'eleden, dat van dat leste telefoontje?" "Oh, wisse al wal tien minuten." "Och, maakt oe dan mear nich naa mevrouw D., den thermometer könt ieleu der noe wal röstig wier oethalen."

Johan Kwast

Oonzen hoond (deel 2)

Leo Leurink

Het was in de tied dat nen hoond nog zoonder völ kommosies⁽¹⁾ op stroat kon loslopen. Leu met 'n hoond an de lien en 'n plastiek tuutje bij de haand um doar ne hoondendrol in te doen, doar lag 't baasje nog nig van wakker, loat stoan 'n hoond zölf. In Boorn was nen hoond toen zo vriej as God in Fraankriek. Dit stukske oaver oonzen hoond spölt zich of in de joaren vieftig en zestig an de Grotestroat in en roond oons hoes, kot an 't Gruttersgäنگke en de Bakkerssteeg, toen nog ne greune oase milden in Boorn. Wiej kwoajongns hadden, bij wieze van sprekken, meer last de oalders en politieagenten oet de vinger te blieven, dan nen hoond last had van nen halsbaand.

In de vuurgoande ofleaving had ik oeleu verteld da'w Terry wier in de oenze armen hadden slötten noa ziene verbanning noar de Pruus²⁾. Noe pakt wiej 'n droad wierop

Leaverwost

Terry was gek op de leaverwos van slager Toon Pots oet Hengel, den met oons moe zien jongste zuster Gerda was trouwd. Alle zoaterdag brachen ze vanoet Hengel het bestelde vleis, woar der aait ne boln leaverwos apat vuur oons bij zat. Mear op 't lest wa'w der wa 'n moal op ofgetten. Dat gung nig op vuur oons Terry. Bij wieze van sprekken stun Terry de slagersjong al bij de achterduur op te wochen, zo weeld wasse der op. Mear wiej vunden dat Terry, vuurdat e doar wat van met kreeg, wa wat meuite vuur mos doen. Wiej sneeden de leaverwos aan böllekes³⁾ en drukken dee slagmoals⁴⁾ op de kökkenduur. En den hoond ma springen teangn de duur an net zo lang totdat e 't bölleke tusken de taande kreeg. Zo gung dat alle zoaterdag, waarbij wiej iederbot het bölleke 'n klean stukske hogerop an de duur plakken. Noa 'n good half jaar had Terry in oonze oagen 'n olympisch keunststukske oethaald! Terry wus zoo hoog te springen dat e op ne heugte van één meter en viefentachtig centimeter 't bölleke leaverworst van de duur wus of te halen!!

Zo zeet iejeleu ma wier dat ok ne hoond tot grote heugte kan kommen, a'j em ma nen wost vuurhoaldt. In dit geval leaverwost. Wie'j hebt dit keunststukske van Terry pas joaren later oons moe verteld. Zee had zich doarvuur a wa ofvraagt hoo 't toch kon dat dee kökkenduur alverdan meender in 'n vearf zat.

Sunterkloaskadootje

Zo gungen de bösseljoaren⁵⁾ stil-an vuurbiej; wie'j wödden oalder en Terry ok. Bij nen hoond koompt 'n oalen dag völ rapper dan bij oonsleu. De oagen van Terry wödden der ok nich better op. Slagmoals⁴⁾ heuren wiej vanoet oons hoes 't geluud van strabaant remmende auto's. "Oh, Terry stekt de stroat ok wier oaver", zeaden wiej dan teagn mekaar. Dan was Terry onderweg noar of kwamme

wierum oet de Bakkerssteeg.

Oonderwiel warren oons moe en Terry as twee haande op enen boek. Zee zoargde dat 'n hoond genog etten en dreerken kreeg en later op 'n aomd dekken zee Terry in ziene hoondenmaand too met nen oalden jas. Oonzen andach was oonderwiel 'n luk meender op 'n hoond ericht en völle meer op de wichter. Ik zölf vriejen in dee tied met ne dochter van nen Boornsen bakker. Ik had et zowied da'k op Sunterkloasoavend wödden oetneugt. Ik kreeg zölf den oavend wat oet 'n zak van Kloas. Doo'k 't kadootje, meer dan roem in epakt in ne grooten beschuutendeus, mos oetpakken gaf 't wat te lachen. 'n Bakker har vuur mij ne merakels mooien drol van rognbrood ebakken! Het leek wa net echt, met ne puunt der boaven op. Doo'k den aomd teagn twaalf uur wier in hoes kwam lag alman a in ber. Ok 'n hoond in de maand har oonder 'n jas zien dreai vunden. Ik dachen bij miejzölf: "Ik zal d'r monnenvroog es ene mooi te pakken nemmen". Ik scheuf den drol van rognbrood op de mat vlak vuur 'n kachel. Iejeleu mut weeten dat et bij oons regel was dat wee der smorns et eerst oet ber beneden was, hee 'n kachel in de kökken mos anmaaken. Op dizzen zundagmorn - ik was vanzölf op tied wakker - zag ik oons Johan het eerst de trap ofgoan. Ik rap en behods⁶⁾ der achteran, slim beniejd hoo et of zol lopen. Het doeren mear heel effen toen ik Johan hurden vleuken op Terry, den net de oagen los had en veraltereerd⁷⁾ oonder 'n jas hen keek. "Iej verdomde smeerdeer van nen hoond, heffe mij doar toch op de mat dretten!" "En ok nog nich zunne kleanen ok, verdorie!" Toen ik meteen doarop de kökken inkwam zag ik Johan haandstoffer en blik vuur 'n dag haalen. 'n Drol wolle met 'n haandstoffer vuurzichtig op 't blik schoeven, mar doo hee 'n drol bereuren kregge pas in de gaten datte bij 'n nös was enömmen. Met de aandern, intusken op 't geroas of ekömmen, ha'w vanzölf volop wil! Doo'w oet warren lachen kreeg 'n hoond, den onverdeend 'n schoer duur de peute har kreeng, vuur 'n schrik ne dikke plak leaverwost. En dizze moal hooven Terry doarvuur nich hoog teangn de kökkenduur an te springen!

't Kloaskadootje kreeg nog 'n vervolg.

Indertied he'k, kot vuurda'k in militaire deenst mos en ok nog kot doarnoa, 'twee blauwe moandagen' 'n kantoorbaantje had bie de N.V. IJsselcentrale in Hengel. Wiej zatten doar met 'n man of zeuven en 'n paar vrouwleu op ene ofdeling en hadden 't weark meestsieds nog wa 'n moal of. De manleu onder mekaa heulden ok wa van wat flauwe kul. Doo'k 'n moandag derop noar 't kantoor gung ha'k 'n 'sunterkloasdro' metnömnen. Onder de koffie ha'w oaverlegd um 'n dro' in 'n deuske mooi in te pakken met passend papier en 'n strikske derum hen. Het mos dan as sunterkloaskadootje noar een dreetal vrouwleu van oonze ofdeling. Dat warren van dee anstellerige jufferkes, van dee hittepetitjes. Het päkske wödden bie 't noar hoes goan stiekem in de postkamer leg.

's Aanderdaags kwam in 'n loop van 'n monnen 'n hoesbode de post roondbrengen, ok bie oonze jufferkes. Blij verrast met 't onverwachte sunterkloas-päkske wödden 't rap oet epakt, alle drie derum hen. "Oooh bah! Nee toch? Een vieze dro'!" De jufferkes verscheuten van kluur, dat ko'w wiederop vanachter oonze buros good zeen. Zee warren glad op 'n biester⁸⁾ en trökken met zien dreeën tehoop noar 'n chef de bueau, den vuuran op de ofdeling in 'n glazen hok ziene tied zat te verdoon. De beste man keek in de deus en schodden zien wieze heufd. En wiej mear

hoppen dat hee met 'n dro' vuur 'n dag kwam um te vernemen wee um dat harre flikt. Mear de man was inderdoad wies en heul zich mooi op de vlakke en wiej zaggen den keunstigen bolus van rognbrood van den (w)aarmen bakker oet Boorn met nen boog in zienen prullenbak verdwienen!!

En hoo gung 't wieder met oons Terry?

In miene militaire deenstied kwam ik zo um de veerteen dagen 'n weekend in hoes. Dan sprung 't al knap oale Terry aaltied, zo blij asse was, teangn mij op. Mear in september 1964, doo'k ofzwaaien

en de deenstied noa aanderhalf joar der op zat en den dag in hoes kwam, was der genne Terry, den mij tegemeut kwam!

Oonzen hoond har 'n paar daagn eerder 'n spuitje krengen van Grooten, ne dierenarts, wiederop bie oons in de stroat. Het kon zo, zear oons moe, spietig genog, nich länger. 'n Hoond was kats op en had völ zeerte.

Zölfs de böllekes leaverworst leut Terry liggen !

Een joar of twee later, aandermaal tehoop in de put nöast oons hoes, ma noe met oonzen hoond Terry. De put stön op de plaats woar tot ca.1950 het grote veerkaante hoes van Klumpers hef staan. Vrogger wödden d'r mosterd maakt.

Vuuran: v.l.n.r.: Tonnie Kuipers, buurjongen Wolter Gierveld en Frans Leurink.

Achter: buurjongen Kees van Rijn en Leo Leurink (samen meer dan 4 m. lang)

Toelichtende verklaring dialectwoorden:

- 1) *ophef*
- 2) *Duitsland*
- 3) *stukjes*
- 4) *geregeld*
- 5) *wilde jaren*
- 6) *behoedzaam*
- 7) *verschrikt*
- 8) *overstuur.*

Geschiedenis van de Doopsgezinde Gemeente Borne

Bouke Wouda en Bert Dop

Sommige lezers van dit blad hebben vast wel eens een bezoekje gebracht aan de doopsgezinde kerk aan de Ennekerdijk, misschien bij een rondleiding door Oud-Borne, of op open monumentendag. 'In zijn heldere eenvoud een intiem kerkje', zei een van die bezoekers een keer. De kerk is in 1824 gebouwd door de Doopsgezinde Gemeente Borne die toen al bijna een eeuw bijeenkwam in een kerkschuur op de plaats waar nu de tuin van de kerk is. Nog eerder was de inmiddels verdwenen boerderij De Oude Paschen nabij Zenderen een bekende plaats van samenkomst, maar sinds wanneer er gesproken kan worden van een doopsgezinde gemeenschap in Borne, is onbekend. Het oudste document waaruit blijkt dat er in Borne doopsgezinden waren, dateert van 1612, maar eerdere aanwezigheid is aannemelijk.

Uitbreiding en vervolging

Na haar begin in 1525 in Zwitserland breidde de radicale hervormingsbeweging van het doperdom zich snel over Europa uit, ondanks de felle vervolging van de aanhangers wegens ketterij. Als in 1544 de freules Van Beckum de vuurdood vinden op de brandstapel bij Delden, zijn elders al veel wederdopers hen voorgegaan. Hoe moeilijk het is te achterhalen hoe de doperse ideeën in Twente zijn doorgedrongen, bleek recent opnieuw uit het boek 'Martelaressen van adel' uit 2018, waarin Henk Boom verslag doet van zijn speurtocht naar de freules.

Aan de dreiging van de inquisitie komt een einde in de gebieden waar na het begin van de 80-jarige oorlog het Spaanse gezag moet wijken. Onder het nieuwe, calvinistische bewind worden doopsgezinden min of meer gedoogd; op die wijze wordt invulling gegeven aan de in de Unie van Utrecht (1584) opgenomen bepaling dat niemand omwille van het geloof wordt vervolgd. Het in de inleiding genoemde document uit 1612 maakt echter duidelijk dat in Twente die verandering niet zonder problemen verliep. Het is dan de tijd van het twaalfjarig bestand. Op 9 april 1609 sloten de Staten-Generaal in Antwerpen voor een periode van twaalf jaar een bestandsovereenkomst met de aartshertogen Albertus en Isabella, die namens de Spaanse koning Filips III over de Zuidelijke Nederlanden regeerden. In artikel III van deze overeenkomst werd bepaald, dat zo lang het bestand zou duren ieder de zeggenschap behield over de gebieden zoals die op dat moment was. Voor Twente resulteerde dat in een vrij complexe situatie. Een belangrijk deel van Twente viel onder het gezag van de Staten van Overijssel en was dus Staats. Oldenzaal daarentegen was in Spaanse handen. Omdat Oldenzaal de belangrijkste stad van Twente was en bovendien als enige in deze regio met stenen muren beveiligd, gaf dat de Spanjaarden een machtspositie die verder reikte dan de stad en het ervan afhankelijke gebied. Van die machtspositie profiteerde ook de rooms-katholieke kerk. In deze tijd zetelde in Oldenzaal de vicaris-generaal Philippus Rovenius, die de geschiedenis in

zou gaan als de werkelijke organisator van de herleving van het katholicisme in Nederland. Bij de (Staatse) drost van Twente, Unico Ripperda, kwam Rovenius op voor de belangen van de Twentse katholieken, maar ook drong hij erop aan op te treden tegen de doopsgezinden in Twente: 'Men sal niet toelaten eenige vergaderingen der Mennonisten ofte wederdopers', was een van de actiepunten die Rovenius aan de drost voorlegde.

De Vermaning aan de Ennekerdijk. Nog met de schoorsteen van de enige kachel en een deel van de kosterwoning.

Plakkaat en rekest

Op 3 oktober 1612 vaardigde Unico Ripperda daarop een plakkaat uit, waarin hij verordonneerde niet alleen 'versamelinghe ende congregatien' van de 'scheuwelicke [afschuwelijke] secte der tibben ofte wederdoperen' met alle mogelijke middelen te verstoren, maar ook de toehoorders gevangen te nemen en de voorganger 'mitt diligentie sien te attrappen [betrappen] omme denseluen naer behoeren andere tot [e]n exempel te straffen'.

Een week later, op 10 oktober, kwamen in Borne veertien doopsgezinden uit Almelo, Borne, Enschede en Goor bij elkaar om in een rekest, gericht aan de 'heeren borgemeystersen ende raedt der stad Deventer', bezwaar te maken tegen het plakkaat van de drost van Twente. Zij wendden zich tot het stadsbestuur van Deventer, omdat deze stad voor de burgers van de Twentse steden, bijv. als het ging om schending van burgerrechten, de appèlstad was. Protesteren bij de drost zelf had niets uitgehaald, zo schreven zij, en nu klopten zij aan bij het Deventer stadsbestuur met het verzoek hen te steunen in hun gerechtvaardigde verlangen 'merder vryheyt tbekomen'.

van uit, dat zij in 1626 zal zijn gevormd als zelfstandige gemeente. Dat werd gekoppeld aan de verovering in dat jaar van Oldenzaal door Ernst Casimir, waardoor heel Twente Staats werd en er meer vrijheid zou zijn gekomen voor andere godsdienstige richtingen dan de calvinistische staatskerk. Of echter dadelijk al in 1626 het godsdienstig klimaat zoveel toleranter en ontspannener werd dan in de periode daarvoor, kan betwijfeld worden. Ook na 1626 bleef in Twente een zekere dreiging van de Spanjaarden bestaan, doordat deze de nabijgelegen stad Lingen nog stevig in handen hadden. Pas na de verovering van Lingen door de Staatse troepen in 1630, kwam aan deze toestand een eind.

Delen van het interieur van de Bornse Vermaning:

*foto links:
een van beide gietijzeren roosters in het plafond, gegoten door de firma Meijling in Borne.*

*foto rechts:
een van de gietijzeren kolommen onder het orgelbalkon uit 1884, ook in Borne gegoten.*

Hoe het precies is afgelopen, is in de archieven niet terug te vinden. Wel is bekend, dat er binnen de Staten van Overijssel ongenoegen was over het feit dat de drost zijn plakkaat had uitgevaardigd zonder de formele toestemming van de Staten. En ook is er een aantekening in het register op de resoluties van de Staten uit 1612, waarin gemeld wordt dat er in de eerstvolgende vergadering op zou worden teruggekomen en dat intussen de doopsgezinden in Twente ongemoeid zouden worden gelaten, maar dat openbare godsdienstoefeningen niet werden toegestaan. In het rekest van 10 oktober 1612 vinden we onder de ondertekenaars de namen van vier Bornse doopsgezinden: Geryt Toenesen, Tonys Geryts, Hyndryck Gerytzen, en Peter Willemsen. Daarmee zijn zij de oudste ons bekende doopsgezinden in Borne en naaste omgeving.

Afzonderlijke gemeente Borne

De veertien ondertekenaars van het rekest stelden zich voor als vertegenwoordigers 'der gemeente diemen menisten noemt, residerende in desen lande van Twente'. Daaruit blijkt, dat er nog sprake was van één Twentse gemeente van doopsgezinden. Later in de zeventiende eeuw vinden we afzonderlijke gemeenten in Almelo, Borne en Enschede. Wel weten we dat de doopsgezinden in Hengelo aanvankelijk onder de gemeente Borne vallen, maar niet wanneer die zelfstandige Bornse gemeente is gevormd. Daarover zijn twee theorieën.

Als geheel Twente Staats wordt?

De doopsgezinde gemeente Borne zelf ging er altijd

Of door aansluiting bij de Groninger Oude Vlamingen?

Veel waarschijnlijker is, dat de aanleiding tot het ontstaan van een afzonderlijke gemeente in Borne te vinden is in ontwikkelingen binnen het Nederlandse doperdom. Al sinds 1557 deden zich onder de volgelingen van Menno Simons scheuringen voor, die ertoe leidden dat we ook nog in de zeventiende en achttiende eeuw een veelkleurig palet van doopsgezinde stromingen zien. Aan deze verdeeldheid kwam pas in 1811 een eind, toen de Algemene Doopsgezinde Sociëteit werd opgericht. De doopsgezinden in Twente die het rekest van 1612 ondertekenden, behoorden tot de stroming van de (Jonge) Vlamingen. Dat betekende niet, dat zij allen uit Vlaanderen kwamen, maar dat het ging om een afsplitsing die ooit was geïnitieerd door doopsgezinde vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden. Ook degenen van elders die zich bij hen aansloten, werden Vlamingen genoemd.

Eind jaren tachtig van de zestiende eeuw was deze Vlaamse stroming uiteengevallen in Jonge Vlamingen en de strengere Oude Vlamingen. Kenden de Jonge Vlamingen aanvankelijk ook een zekere mate van strengheid, geleidelijk werd dat minder. Dat leidde onder Jonge Vlamingen in de provincie Groningen tot verdeeldheid en in 1628 vormde zich uit hun midden de stroming der Groninger Oude Vlamingen. Deze nieuwe richting werd de strengste onder de doopsgezinde facties.

Ook buiten de provincie Groningen sloten sommige Vlamingen zich bij deze nieuwe, strenge richting aan. In Overijssel was dat het geval in Deventer,

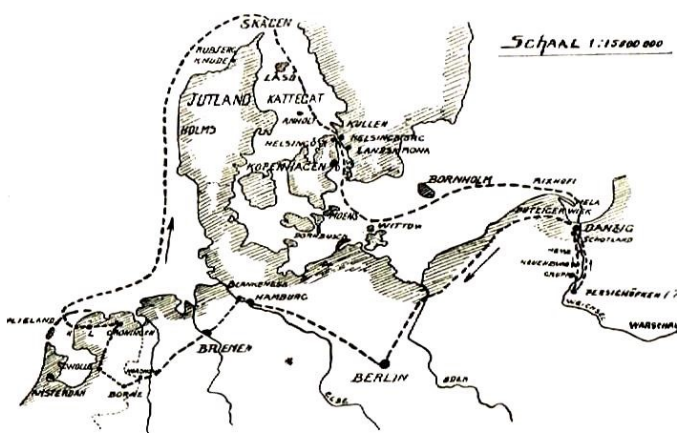
Kampen en Twente. In de zeventiende eeuw zien we steeds nauwe contacten tussen doopsgezinden in Deventer en Borne. De gemeente van de Groninger Oude Vlamingen in Deventer is, zo wordt aangenomen, omstreeks 1630 ontstaan. We mogen aannemen dat ook de doopsgezinden in Borne en Hengelo zich in diezelfde tijd bij de Groninger Oude Vlamingen hebben aangesloten, wat een breuk betekende met de doopsgezinden in Almelo en Enschede, die tot de Jonge Vlamingen bleven behoren. In oudere vergaderstukken van de Groninger Oude Vlamingen wordt de nieuwe gemeente in Borne geregeld aangeduid als 'de gemeente in Twente'. Ook dit wijst erop dat in Borne pas een afzonderlijke gemeente is ontstaan in samenhang met de aansluiting van de doopsgezinden uit Borne en Hengelo bij de Groninger Oude Vlamingen.

Groninger Oude Vlamingen onderscheidden zich niet alleen in hun rechtzinnigheid, maar ook in hun sobere levenswijze en afwijzing van alle opsmuk van de andere doopsgezinden in ons land. Zij kenden strenge voorschriften over kleding en inrichting van hun huizen. De Bornse doopsgezinden bleven deze rechtzinnigheid en sobere levenswijze tot ver in de achttiende eeuw praktiseren.

Contact met Danzig

Niet alleen in Groningen en Overijssel kon men in de zeventiende eeuw Groninger Oude Vlamingen aantreffen, maar ook aan de benedenloop van de Weichsel ten zuiden van Danzig (nu Gdansk). Ondanks de grote afstanden en het moeizame vervoer was er veelvuldig contact tussen al deze gemeenten. Hoe dat ging is geboekstaafd door Hendrik Berends (Hulshof), de bewoner van De Paschen. Hij is geboren in 1664 en werd in 1695 leraar van de Bornse gemeente en in 1710 benoemd tot 'Oudste' van de Groninger Oude Vlamingen. Zoals in die tijd door meer oudsten werd gedaan, ondernam hij reizen naar zustergemeenten om contact te onderhouden en 'verschillende bedieningen te verrichten'.

In die tijd waren de bediening van doop en avondmaal aan de oudsten voorbehouden; later mocht ook

De reis van oudste Hendrik Berends (Hulshoff) naar de Weichseldelta in 1719 (stippellijn).

de leraar van de gemeente dat doen. Zo vertrok hij op 22 mei 1719 in gezelschap van zijn broer Arend Berends voor een moeizame en langdurige zeereis naar Danzig en ging vervolgens dieper het achterland in waar veel doopsgezinden woonden.

Hij doopte 31 nieuwe leden, was behulpzaam bij de benoeming van twee leraren en ruimde tot ieders tevredenheid zekere tegen een broeder gerezen 'zwarigheden' uit de weg. Hij ging voor bij avondmaal en voetwassing, leidde verschillende samenkomsten en preekte voor de gemeenten. Na een afwezigheid van 12 weken keerde hij per postkoets terug in Borne. Op De Paschen kwamen omgekeerd ook wel eens personen uit Polen op bezoek om zich door Hendrik Berends te laten dopen.

Gemeenteding in 1728

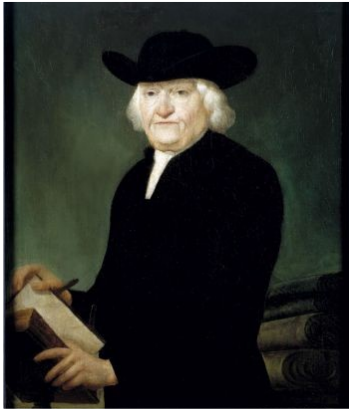
De leden van de gemeente Borne woonden in een wijde omgeving en vooral ook in Hengelo. In 1728 is besloten de gemeente te delen in Borne en Hengelo. Uit de scheidingsacte blijkt dat men in vrede uiteenging. Een clausule meldt: 'Mocht een van de gemeenten zich door vermindering van het ledental of om andere redenen niet kunnen handhaven, dan kan zij weer in de andere opgenomen worden'. De 'Armenkas' bleef tot 1814 buiten de scheiding.

De Oude Paschen, plaats van samenkomst tot ca. 1745 en woning van oudste Hendrik Berends.

Wolter ten Cate: 'Wolter-Oom'

Spreken over Hengelo is spreken over Wolter ten Cate. Deze doopsgezinde inwoner van Hengelo was al op jeugdige leeftijd een vooraanstaand man in handel en industrie. Maar waarom was hij in Borne lid van de doopsgezinde gemeente en niet in Hengelo? Geschiedschrijver ds. Heeringa zegt er dit over: 'Het was uit de overweging dat hij daar niet zo licht tot leraar zou worden verkozen. Een verkiezing waarvoor men niet dan in de uiterste noodzaak mocht bedanken. En die hij voor zichzelf allerminst begeerde, waar hij enigszins zwaar ter tale was en overladen met bezigheden. Het aldus te baat genomen middel hielp hem niet. In 1736 werd hij door de Gemeente Borne naast Berent Arents tot leraar gekozen.'

Wolter ten Cate

als men hem tegensprak. Het was daarom voor Borne goed dat hij later veel kon overlaten aan de bewaame liefdeprediker Jan Pol, die van 1766 tot 1807 (mede) leiding gaf aan de gemeente, de eerste dertig jaar naast Wolter-Oom. Van Wolter ten Cate bestaan enige schilderijen, op het mooiste slaat hij de bijbel open, terwijl achter hem rollen linnen zijn afgebeeld. Wolter ten Cate wordt beschouwd als een van de grondleggers van de textielnijverheid, maar heeft zijn troetelnaam mede te danken aan zijn grote inzet voor armenzorg en volksoontwikkeling in zijn woonplaats Hengelo.

Verzachte tucht onder Jan Pol

Ook Jan Pol was een linnenreder. Hij gaf leiding aan de gemeente van 1766 tot 1807, de eerste dertig jaar naast Wolter ten Cate, die in 1796 op 95-jarige leeftijd overleed. In deze periode nam het aantal leden af. Sommigen verlieten de gemeente om in overheidsdienst te kunnen treden, wat tot 1798 onmogelijk was voor wie geen lid was van de calvinistische staatskerk. Maar ook kon niet iedereen zich meer vinden in de strikte geloofsregels bij de Groninger Oude Vlamingen. Jan Pol had de tact en het geduld om met deze situatie om te gaan. Hij verzachtte de tucht en schafte bijvoorbeeld de voetwassing af. Een andere traditie, dat het avondmaal bij aanzitting wordt gehouden, wordt tegenwoordig nog in ere gehouden.

'Leeraarsfonds'

Jan Pol zag in dat het in de toekomst beter zou zijn een gestudeerd man aan het hoofd der gemeente te hebben, die dan natuurlijk ook een salaris moest ontvangen. Daartoe werd een begin gemaakt met de vorming van een 'Leeraarsfonds'. Er werden vrijwillige bijdragen van de leden gevraagd. Ook van elke erfenis, behalve die van ouder op kind, moest een tiende aan de gemeente worden afgedragen. In 1809, twee jaar na het overlijden van Jan Pol, leverde het fonds al voldoende rendement om de eerste gesalarieerde predikant aan te stellen: ds. Laurens van Cleeff. Zijn foto is de eerste van de 19 pre-

dikantenportretten aan de muur van de consistoriekamer.

1824: een nieuwe Vermaning

Ds. Van Cleeff werd predikant van een doopsgezinde gemeente die zich sinds kort openlijk mocht manifesteren. Sinds de Bataafse staatsregeling van 1798 was de godsdienstvrijheid grondwettelijk verzekerd en alom in het land begonnen doopsgezinden een rol te spelen in het maatschappelijk leven. Naast de schuur waar men sinds een eeuw bijeenkwam, liet de doopsgezinde gemeente in 1824 een nieuw gebouw optrekken dat ook naar buiten toe zichtbaar een kerkgebouw is. De stijl sluit aan bij de traditionele soberheid van de gemeente, maar de voorgevel heeft toch ook een zekere statigheid. Ds. Van Cleeff zal er nog tot eind 1857 de preekstoel bestijgen. Met een dienstverband van 48 jaar kon hij geen onbekende blijven in de kleine Bornse gemeenschap. Een paar jaar geleden ontdekten we dat hij de organisator is geweest van een leesgenootschap en zo ook een rol heeft gespeeld in het culturele leven van het dorp.

Achterzijde van De Vermaning uit 1824, met vierkante Bentheimer put in de tuin.

Ds. Craandijk, de wandelende dominee

Na ds. Van Cleeff volgt er een reeks van vaak jonge predikanten voor wie de relatief kleine gemeente Borne de eerste standplaats was. Daarbij zijn namen die later een vooraanstaande rol hebben gespeeld in de Doopsgezinde Broederschap, zoals ds. Jacobus Craandijk (1859-1862), die bekend werd door zijn prestigieuze boekenserie "Wandelingen door Nederland met pen en potlood", verschenen tussen 1875 en 1885. Daarmee droeg hij in belangrijke mate bij aan de groeiende belangstelling voor landschap, geschiedenis en cultuur van Nederland. De literaire kwaliteiten van zijn werk werden zo gewaardeerd dat hij lid werd van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Na Borne was hij jarenlang predikant in Rotterdam en Haarlem.

Delen van het interieur van de Borse Vermaning:

*foto links:
bijen brengen honing naar de korf boven de nis in de consistoriekamer waarin tot 1984 de enige kachel stond.*

*foto rechts:
De stoven deden dienst tot de aanleg van cv in 1984.*

Voorzanger wordt orgeltje

Toen in 1824 de Vermaning werd gebouwd, kwam er geen orgel in. De gemeentezang was altijd geleid door een voorzanger en dat bleef ook in de nieuwe kerk zo. De Groninger Oud-Vlaamse oorsprong verloochende zich niet. Streekhistoricus A.C. Meijling schrijft: " Meer dan veertig jaar heeft men in deze kerk, gelijk in vele andere, psalmen en godsdienstige liederen gezongen zonder orgelbegeleiding. Op 25 januari 1866 stelde broeder W. van Cleef de kerkenraad voor een orgel aan te schaffen. Wist een in Amsterdam woonachtige, maar aan leden der Doopsgezinde Gemeente Borne verwante dame van dit voorstel, of kwam zij geheel uit zichzelf op deze gedachte? Hoe het zij, in hetzelfde jaar 1866 bood de weduwe Salm-Stenvers uit Amsterdam een huis-orgeltje (een z.g. seraphine orgel) ten geschenke aan, welk aanbod gaarne werd aanvaard. Broeder A.C. van Cleef bespeelde het orgel tijdens de godsdienstoefeningen."

Om het geluid van het kleine orgeltje meer tot zijn recht te laten komen, schonk broeder J. Bussemaker Tzn. in 1870 een orgelbalkon met opgang.

Van orgeltje naar Haupt-orgel

Toen bleek waarschijnlijk nog duidelijker dat in een kerk een echt kerkorgel hoort. De kerkenraad was van mening dat bij het geschenk van broeder Bussemaker een waardiger orgel paste. In 1871 wordt in Amsterdam een tweedehands kabinetorgel gekocht, maar al in 1884 geeft men C. Haupt und Sohn te Ostercappeln (Westfalen) de opdracht een geheel nieuw orgel bouwen, waarschijnlijk naar voorbeeld van de gemeente Hengelo, waar een paar jaar eerder een Haupt-orgel was geplaatst. De uitgave van 1550 gulden betekende een gewichtige beslissing voor de kleine gemeente, maar tot op heden kunnen wij er ons over verheugen dat men die genomen heeft. Een rapport van vakgenoot H.G. Holtgräve uit 1885 is te aardig om hier niet aan te halen: "Ondergetekende, uitgenodigd door het Kerkbestuur der Doopsgezinde Gemeente te Borne om het nieuw gemaakte orgel in de Kerk van deze Gemeente te onderzoeken heeft hiermede de eer het volgende rapport uit te brengen. Het orgel door de Heeren E. Haupt en Zn. vervaardigd is niet alleen getrouw en deugdelijk in al zijne deelen volgens bestek, maar tevens zeer netjes en solide uitgevoerd."

Front van het Haupt-orgel uit 1886

Ds. A. Sipkema, 1881-1888, de tijd dat het Haupt-orgel er kwam.

Ofschoon ik mij met de Duitse intonatie niet geheel verenigen kan omdat die mij te scherp of sterk klinkt, is zij toch in alle stemmen gelijkmatig en goed. Van buitengewone schoonheid noem ik het Harmonium met zijne egalen, ronden en liefelijke toon. Hiermee kan ik niet anders dan de maker van dit orgel ten zeersten aanbevelen tot het vervaardigen van dergelijke Kunstwerken. Ik acht mij gedrongen het Kerkbestuur geluk te wenschen met de aanwinst van dit orgel voor hun Kerkgebouw. Deventer, 14 maart 1885. H.G.Holtgräve.”

In al zijn bescheidenheid is het nog altijd een mooi instrument, dat als een van de weinige Haupt-orgels vrijwel origineel is gebleven en dan ook de status van rijksmonument heeft gekregen.

Meer dan een halve eeuw was Rudolf ter Brake de vaste organist; hij kon het orgel heel melodieus laten zingen, met een heldere, maar zeker niet scherpe klank.

De rijke tijd

Het aantal leden van de gemeente was nooit erg groot maar door een combinatie van sober leven en ondernemingslust was een deel van hen tot welstand gekomen. Men wilde dat ook wel laten blijken en zo werd in 1914 de oude pastorie in het centrum, die nog het aanzien van een dorpse boerderij had, vervangen door een royale, eigentijdse woning voor de predikant. Deze stond tegenover hotel De Keizerskroon, de huidige modezaak Leurink. De blauwdrukken tonen een fraai Jugendstil-herenhuis. De dominee woonde op stand.

Veel aanknopingspunten met de eenvoudige levenswandel van de Groninger Oude Vlamingen bood dit niet meer. In de oorspronkelijk zo strenge gemeente had de vrijzinnigheid vaste voet aan de grond gekregen. Het modernisme, dat in de Nederlands Hervormde kerk was ontstaan, kreeg onder doopsgezinden grote aanhang, ook in Borne.

De Russische revolutie en de crisistijd in de dertiger jaren betekenden voor de meer welvarende leden veelal vermogensverlies en daarmee komt er een einde aan de 'rijke tijd', ook voor de financiën van de gemeente.

Onderduikers

In 1940 deed de eerste vrouwelijke predikant haar intrede in Borne: ds. Leignes Bakhoven. De jonge, ongetrouwde dominee had een zee van ruimte in de nieuwe pastorie en daar wist zij inventief mee om te gaan: ze bood er een schuilplaats aan Joden en andere onderduikers, terwijl ze ook inkwartiering had van een Duitse officier. Er deden zich penibele situaties voor, maar alles is goed afgelopen.

19e-eeuwse doopsgezinden in de tuin van de oude pastorie in het centrum. V.l.n.r. Grietje van Cleeff-Busseemaker, Jan Hulshoff Jzn. en Abraham ten Cate. Bron: Kent u ze nog...de Borsen (G.P. ter Braak).

Na de oorlog wilde ds. Leignes Bakhoven van eerbetoon niets weten. Ze zei eenvoudig: "Het kwam op mijn weg". Na haar dood is ze onderscheiden door inschrijving in het Yad Vashem register, de hoogste onderscheiding van de staat Israël. Penning en oorkonde zijn na haar dood aan de doopsgezinde gemeente geschonken. De bezettingsjaren in de pastorie zijn in 2013 beschreven in het boek 'Ontduiken en Onderduiken, verhalen van Joden in Borne', door Annette Evertzen en Stevine Groenen, een uitgave van de Stichting Verborgene Geschiedenis Borne.

Combinatie met Almelo

Het bekostigen van een eigen predikant werd voor de kleine gemeente steeds bezwaarlijker. In 1960 gingen de Gemeenten Almelo en Borne een combinatie aan die gezamenlijk een predikant aanstelde. Als eerste was dat ds. S. Gosses (1960-1967). Hij was de laatste predikant die in Borne tevens de functie vervulde van secretaris van de kerkenraad. De kerkenraadsvergaderingen notuleerde hij op een onnavolgbare, humoristische manier. Eind jaren zestig is uitvoerig overlegd door alle Twentse gemeenten, verenigd in de Ring Twente, om tot een fusie te komen. De tijd bleek er nog niet rijp voor. Met uitzondering van Borne hadden de gemeenten ook nog zo veel leden dat het om die reden niet nodig was.

Kerkbrand

Op 28 december 1983 was Oud Borne in rep en roer. Een medewerker van een houtwormbestrijdingsfirma liet op de zolder van de kerk een looplamp vallen en de dampen van het bestrijdingsmiddel vatten ogenblikkelijk vlam. De veroorzaker kon - hoewel lelijk verwond - nog juist ontsnappen en een enorme rookwolk alarmeerde de omwonenden. Die konden de inventaris naar buiten slepen nog voordat de brandweer het vuur kon smoren. Maar het dak was verwoest en er ontstond zware waterschade

De oude kosterwoning, en voor 1824 de plaats van samenkomst

aan het interieur en vooral aan het orgel. Kerk en orgel waren al wel rijksmonumenten geworden maar dit leverde nog niet de financiële ondersteuning op die nu dringend nodig was.

In de zomer van 1984 is voortvarend met het herstel van kerk en orgel begonnen. Al eind 1984 kon een keurig gebouw in gebruik worden genomen, met een grondig gerestaureerd orgel en voorzien van centrale verwarming.

De uitgebreide renovatie werd maar ten dele door de verzekering betaald omdat ook achterstallige zaken waren aangepakt. De vrijwillige bijdragen van de leden konden de ontstane tekorten op de jaarrekening niet meer dekken.

Samenwerken? Fusie?

De zorgen om een krimpende gemeente overeind te houden moesten wel leiden tot verdergaande samenwerking, maar het was moeilijk een begin te maken. Toen de doopsgezinde gemeente Twente-Oost (ontstaan uit fusie van Hengelo en Enschede) haar kerk in Hengelo verkocht, stelde Borne voor de diensten die tot dan toe in Hengelo werden gehouden voortaan gezamenlijk in Borne te houden. Zo begon een proces van naar elkaar toegroeien: eerst zeven maal per jaar, gaandeweg meer.

Intussen werden kerk en inventaris in 2002 ondergebracht in "Stichting De Bornse Vermaning", een zorg minder voor de gemeente en wellicht makkelijker bij gesprekken met de andere gemeenten over verdergaande samenwerking. Die begon in 2003 met een gemeenschappelijke dienst voor alle Twentse gemeenten

op iedere eerste zondag van de maand. Toen ds. Thijink van Twente-Oost in 2005 met emeritaat ging, werd ds. Koornstra van Almelo en Borne fulltime predikant voor de drie gemeenten gezamenlijk. Fusiebesprekingen begonnen. In Borne gebeurde eigenlijk al niets meer waaraan niet ook de andere gemeenten deelhadden. Bijbelkring, repetities van de cantorij, kerkdiensten en gemeenteavonden – ze waren allemaal Twente-breed. Verdere besprekingen maakten duidelijk dat Borne en Twente-Oost gingen fuseren maar dat Almelo zelfstandig zou blijven.

Sinds de fusie

Zo werd op 31 december 2008 feitelijk invulling gegeven aan de clauseule in de Acte van Deling van 1728. Onze voorzaten hadden niet kunnen denken dat die na krap driehonderd jaar nog in werking zou treden. We zullen in het midden laten of Hengelo in Borne te-

rugkeerde of andersom. De fusie is in goede harmonie verlopen, maar betekende het einde van het bijna 400-jarig bestaan van de zelfstandige Doopsgezinde Gemeente Borne. Maar de activiteiten gaan onverminderd door, want de kerk aan de Ennekerdijk is nu het onderkomen van de Doopsgezinde Gemeente Twente Zuid-Oost, die nog wel veel leden heeft in de gebieden van de vroegere gemeenten Enschede en Hengelo, maar geen kerken meer. Samen met de doopsgezinde kerk aan de Grotestraat in Almelo is de Bornse Vermaning nu een thuis voor alle Twentse doopsgezinden, die een open en actieve gemeenschap vormen van leden, vrienden en belangstellenden, waar ieder zijn eigen weg in geloofszaken en velen proberen te leven volgens de laatste regel van het wandbord in de Vermaning: 'Daden gaan woorden te boven'.

De Vermaning uit 1824 met erachter de 'pastorie' uit 1967.

Ennekerdijk, hoek Brinkstraat

Toen de mooie pastorie in het centrum moest wijken voor een zakelijk dorpshart, is in de jaren zestig in de tuin achter de Vermaning een nieuwe pastorie gebouwd. Eenmaal klaar bleek die echter overbodig door de samenwerking met Almelo. Het huis wordt nu alweer jarenlang bewoond door Gé Nijkamp, een kenner van Oud- Borne bij uitstek. De vierkante Bentheimer put moest voor deze nieuwbouw wijken en is herplaatst in de tuin opzij van de kerk, waar tot dan toe de herinnering aan de oude kerkschuur voortleefde in de kosterwoning. Maar deze is afgebroken en ook de oude juttepeer moest het loodje leggen. In 2019 zijn twee jonge exemplaren geplant, als invulling voor een cadeau aan Benno Lucas, die jarenlang penningmeester was van de Doopsgezinde Gemeente Borne en daarna van Stichting De Bornse Vermaning. We hopen eens na een kerkdienst weer jutteperen te kunnen oogsten, zoals Gé Nijkamp vertelde dat vroeger wel gebeurde.

Enkele bezittingen van de Doopsgezinde Gemeente Borne bevinden zich nu in museum het Bussemakershuis, een stukje eerder aan de Ennekerdijk, dat mooi laat zien hoe een doopsgezinde linnenreder vroeger woonde en werkte. En op de hoek van de Ennekerdijk en de Brinkstraat getuigt de Bornse Vermaning als een levend monument van het gemeentelieven der doopsgezinden. Dankzij de betrokkenheid van alle generaties die het gebouw gebruikten

Foto boven: blik vanaf het orgelbalkon; de voormalige kerkenraadsbanken worden nu door de cantorij gebruikt.

Foto onder: De avondmaalstafel staat klaar

Koffie drinken na de dienst.

en nog steeds gebruiken, is het gebouw goed onderhouden. Het zal hopelijk nog lang zijn functie blijven vervullen op een wijze die past bij deze tijd.

Bronnen:

- Historisch Centrum Overijssel, vestiging Deventer, Stadsarchief Deventer, ID 0691, Schepenen en Raad van de stad Deventer, periode Republiek, inv. nr. 360.
- Historisch Centrum Overijssel, vestiging Zwolle, toegang nr. 0207.1, Archief van de Doopsgezinde gemeente te Borne, 1719-1940, inv. nrs. 1 en 4.
- S. Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen, Overijssel en Oost-Friesland. Van derzelve ontstaan tot dezen tijd, uit oorspronkelijke stukken en echte berigten opgemaakt* (2 dln; Leeuwarden/ Groningen, 1842).
- B. Dop, 'Verborgten verleden op de zolder van de Bornse vermaning. Een negentiende-eeuws leesgezelschap', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 45 (2019), 257-270.
- S. Groenveld, *Het Twaalfjarig Bestand, 1609-1621. De jongelingsjaren van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Hilversum, 2009).
- S. Groenveld, *Unie – Bestand – Vrede. Drie fundamentele wetten van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Hilversum, 2009).
- G. Heeringa (red.), *Uit het verleden der Doopsgezinden in Twenthe* (Borne, [1934]).
- H.C. Hulshoff, 'Groninger Oude Vlamingen in de eerste helft van de achttiende eeuw (*Borne*, en de van Zenderen/Borne afkomstige familie van Hendrik Berendsz Hulshoff', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 18 (1992) 53-82.
- J.I. Israel, *De Republiek 1477-1806* (Franeker, 2001, 5^e dr.).
- B. Rademaker-Helfferich, *Een wit vaantje op de Brink. De geschiedenis van de Doopsgezinde gemeente te Deventer* (Deventer, 1988).
- S. Zijlstra, *Om de ware gemeente en de oude gronden. Geschiedenis van de dopersen in de Nederlanden 1531-1675* (Hilversum/Leeuwarden, 2000).

Fotoverantwoording:

De gebruikte afbeeldingen komen alle uit het bezit van de Doopsgezinde Gemeente Twente Zuid-Oost en het bezit van de Stichting De Bornse Vermaning.

Dit artikel is een bewerking van teksten op de website van de doopsgezinde gemeente die oorspronkelijk door Sietse van der Meulen waren geschreven.

Markelo – Enschede, februari 2021
Bouke Wouda en Bert Dop

De oudste joodse begraafplaats van Borne

Geert Bekkering

Zodra joden zich ergens vestigen, is het een van hun eerste plichten om een begraafplaats te regelen, waar eeuwig grafrecht gewaarborgd is. Naar de joodse reinheidswetten is het lichaam van een overledene onrein en moet dit zo ver mogelijk van de bewoonde wereld worden begraven. In Borne werd zo'n plek gevonden bij de landweer tussen Woolde en Zenderen aan de Burenweg. Een landweer is immers wel 'eeuwig' belangrijk, en garandeert dus eeuwig grafrecht.

Vroegste vestiging?

Hoewel joden zich nooit gemakkelijk konden vestigen, viel dat in Twente wel mee, mits ze maar geen andere burgers met hun beroep het brood uit de mond stootten¹⁾. Ze moesten wel een inkomen hebben, want de gemeenschap wilde niet voor hun armoede opdraaien. En de eerste joodse inwoners waren zeker niet rijk, vaak was het inderdaad sappen. Vrij veel joden werden slager, want de joodse regels rond slachten en vlees zijn buitengewoon streng. Daarom kochten mensen graag vlees bij een joodse slager.

In Borne wordt Isaac Heiman in 1695 genoemd als inwoner²⁾. We kennen uit die tijd de inwoners vaak alleen maar uit belastinggegevens of rechterlijke archieven. Het is dus niet onmogelijk dat er zich in de 17^e eeuw al wat meer joden hadden gevestigd, maar veel zullen het er niet zijn geweest. Gedurende de hele 18^e eeuw is melding gemaakt van beperkte aantallen joodse inwoners. In 1748 waren er bij de volkstelling twee joodse families. Dan wordt "Judith de weduwe van Isaak de Joode" (Isaac Elias Heyman) genoemd. Waarschijnlijk is haar man dus al voor 1748 op de begraafplaats begraven. In 1725 leefde hij nog, want mevrouw van Harten vermeldt: "Isaak de Joode was slachter". Bij de begrafenis van de Vrouwe Anna Elisabeth Scheele in 1725 had Isaak rund- en lamsvlees geleverd voor 11 gulden, 7 st. en 8 penningen³⁾. Ze woonden toen al in Borne.

De oude joodse begraafplaats te Buuren (Borne) 1959
(afb. 1 in de tekst)

Aan de landweer

De joodse begraafplaats aan de Burenstraat, bij de boerderij De Lemerij, zou dus al van eind 17^e eeuw kunnen zijn. Volgens Jaap Grootenboer zijn de oudste stenen van 1776, Mosje Ben Baruch en 1778, Breine Bas Zwi. Maar we moeten aannemen dat de eerste joden in Borne te arm waren om een stenen grafmonument te laten plaatsen, wat volgens de joodse regels overigens pas een jaar na de begrafenis mag.

Henk Hamer uit Hengelo schreef in een artikel voor *De Essen*, dat de Israëlitische gemeentes van Delden, Borne en Hengelo omstreeks 1750 een gemeenschappelijke begraafplaats hadden in de Lemerij, binnen de buurtschap Buren bij Borne. In het Markeboek Zenderen en Bornerbroek is hier niets over te vinden. Wel dat er rond 1706 veel grond verkocht werd om de belastingen voor de oorlogsvoeringen op te kunnen brengen, dus onmogelijk is het niet. We weten echter dat de oudste joodse begraafplaats in Delden -aan de Hengeloseweg achter Huijze 't Eysink- uit de 17^e eeuw is. De grond was door de eigenaren, leden van de familie Van Wassenaer Obdam, heren van Twickel, in bruikleen afgestaan aan de joodse gemeente van Delden. In een brief van 1771 wordt geschreven dat de begraafplaats al enkele generaties in gebruik is. Dat is niet onlogisch want de eerste joden vestigden zich eind 17^e eeuw al in Delden en dan is een eerste plicht om voor een begraafplaats te zorgen. Dat zou dan ook voor Borne gelden.

De begraafplaats in Buren was ooit omzoomd door flinke palen van Bentheimer zandsteen, waartussen ijzeren stangen. (Afb.1) Corwin⁴⁾ schrijft over die begraafplaats dat de Duitsvriendelijke boer tijdens de Tweede Wereldoorlog er meestal stangen tussenuit haalde, zodat de koeien op de begraafplaats konden grazen en er zelfs varkens wroetten. Het opperrabbinat vond de situatie zo ernstig dat ze toestemming gaf de graven te ruimen en over te brengen naar de joodse begraafplaats aan de Twijnerstraat (Afb 2). Mevrouw van Harten beschrijft⁵⁾ dat in het bijzijn van de Rabbi van Utrecht, omstreeks 1960 de stoffelijke overschotten in twaalf plastic zakken zijn overgebracht naar de Joodse begraafplaats op Kanaän, aan de Prins Hendrikweg (nu Twijnerstraat), daar zijn herbe-graven en de drie oude stenen er bij geplaatst.

In het kadaster van 1832 staan zowel de joodse begraafplaats aan de Burenstraat als die aan de Kanaän aangegeven.

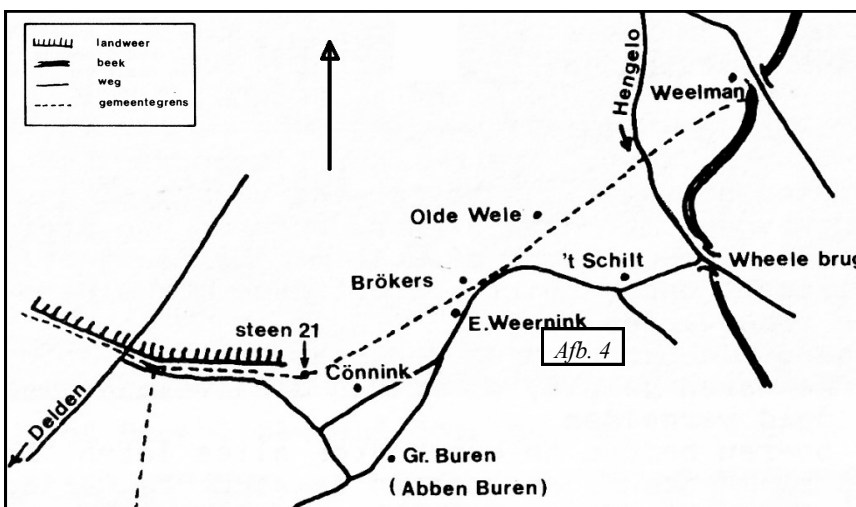
Terug te vinden?

Met de foto's uit het Jaarboek Twente in de hand, probeerde ik de locatie aan de Burenstraat terug te vinden. Dat viel mee, want rechts naast de ingangspoort van De Lemerij ligt een verlaagd (afgegraven)

De huidige joodse begraafplaats aan de Twijnerstraat. Op de foto staan de 3 oude stenen van de Burenweg die aan de Twijnerstraat zijn herplaatst bij de herbe-graven resten. (Afb. 2)

grasveld en er staan nog twee zandstenen zuilen met resten van de ijzeren stangen er in (Afb. 3). Achter één van de gemetselde zuilen van de ingangspoort ligt zelfs nog de oorspronkelijke markesteen 20, die mw. Van Harten in haar boekje beschrijft⁵⁾ Bij dat punt van de landweer tussen Zenderen en Woolde, eigendom van de marke Zenderen en Bornebroek. Zij tekent bij de doorgang van de Burenweg

de erven Brökers (in Woolde) en Weernink (in Zenderen) (Afb 4). Nu begraven de joden het liefst zo ver mogelijk van bewoning, dus veronderstelde ik dat het erve Brökers (Breukers) later is aangelegd dan de begraafplaats. Henk Woolderink, die ik er over raadpleegde, kon me daar niet echt bij helpen (de huidige boerderij is uit 1912) en raadde aan in de markeboeken te zoeken. In de index op het marke-

boek van Woolde wordt het Bornse erf Brökers noch de begraafplaats vermeld⁶⁾. In het markeboek van Zenderen en Bornebroek is er vanaf 1701 wel sprake van een "huisjen van Bernd Buiren", maar het is niet duidelijk of dat precies op deze plek slaat. Deze Berend ten Buren maakt in 1739 wel nieuw land aan. Markestenen geven al eeuwen lang de precieze grenzen tussen de marken aan. Ze liggen op markante plekken als een knik in de markegrens⁷⁾. Met de hulp van Gerhard Post en Dirk Korte konden we nagaan dat de originele markesteen 20 nog steeds op zijn plaats ligt, ondanks het metselen van een toegangshek tot het erf Breukers⁸⁾ (Afb 5)

Kadastrale informatie

De kadastrale tekeningen geven de plek van de begraafplaats goed aan. Daarnaast liggen op de kadastrale kaart een "schuur" van 9x11 meter en een aantal landbouwpercelen van de "Nieuwen-kamp" in het "Bornse Veld". Heeft er in die schuur dan toch kötter Berend ten Buren gewoond? Het kadaster geeft aan dat de schuur en sommige percelen in 1835 eigendom zijn van Weernink (in Woolde) en de andere percelen van enkele andere boeren.

De rechterlijke archieven van Zenderen en de gegevens over de 50^e penning geven wat meer duidelijkheid. Tussen 1776 en 1805 zijn er daar door de familie Weernink diverse perceeltjes gekocht en verkocht, soms met de vermelding: "bij het Jodenkerkhof". Tot dusverre geen aanwijzingen voor een boerderij Breukers vóór 1912. Boerderij en percelen vielen na de oorlog onder het Nederlandse Beheer Instituut (tijdelijk beheer: staats-rentmeester), vanwege de nazi-sympathieën (en de ontheiliging van het Joodse kerkhof).

Van Gerhard Post hoorde ik dat *De Lemerij* in gebruik genomen wordt door *Twente Milieu*. De twee resterende palen van de begraafplaats en de markesteen 20, heeft hij aangemeld bij de gemeente Hengelo (sinds 2014 ligt *De Lemerij* in Hengelo), met de bedoeling ze aan te wijzen als monument.

Zo wordt de oude begraafplaats mogelijk weer erkend.

Met dank aan Annette Evertzen, Dirk Korte, Gerhard Post, Harrie Rouhof en Henk Woolderink

De huidige situatie

(Afb. 3)

Markesteen 20 (Afb. 5)

Noten.

1. Trompeter, C. (2001), *De Joden in Overijssel van Hunne Vestiging tot 1814*. Overijsselse Historische Bijdragen, 116, 103-120.
2. Michman, J., et al., 'Pinkas, 1992, *Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*, Kluwer 1994.
3. mw. Van Harten - Fransen, M.G.E. van, *Grepen uit de historie van Borne. Deel 2*, 1987, p. 72.
4. Corwin H.M., *Over oude Joodse begraafplaatsen in Twente*, jaarboek Twente 1962, p. 43-53.
5. mw. Harten - Fransen, M.G.E. van, *Landweren, Borgen & Postwegen*, Borne 1990
6. De markeboeken van Woolde en van Zenderen en Bornebroek zijn digitaal in te zien via het HCO in Zwolle: Archieven.nl-0157
7. <https://www.markegrenzen.nl/>
8. Harten - Fransen M.G.E. van, *Grens- en Markestenen rond de gemeente Borne*, 1992.

In Memoriam Hans Leuverink

Op 11 februari j.l. overleed ons ere-lid Hans Leuverink, bekend van de vele tekeningen die hij maakte van markante dorpsfiguren, bekende en kenmerkende dorpsgezichten en de vele illustraties die hij tekende voor boeken over Borne en Boorn en Boerschop. Hij tekende gewone mensen, die vanwege hun beroep, hobby's of typische gewoontes tot bekende figuren werden.

Leuverink was autodidact, hij kon goed tekenen en had zichzelf verder ontwikkeld. Het werd zijn grootste hobby, een passie waaraan hij menig vrij momentje besteedde. Potlood en gum waren zijn beste vrienden. Meestal tekende hij in zwart/wit. Op die manier heeft hij talloze figuren aan het papier toevertrouwd en vereeuwigd. Alleen al voor het boek *Markante Bornearen* heeft hij zo'n 65 tekeningen gemaakt. Dit boek kwam uit ter gelegenheid van de 800ste verjaardag van Borne. En ook het levensverhaal van de vermaarde dokter Schoenmaker werd door zijn tekeningen geïllustreerd. Leo Leurink verzamelde tekeningen van zijn hand en bracht ze samen in een boek *Borne gekenschetst*, dat uitgegeven werd ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van tekenaar. Hans Leuverink woonde de laatste jaren in het Dijkhuis. Hij werd 87 jaar.

Foto: Bart Hogeweg

Nog leverbare uitgaven

Prijslijst boeken april 2021

Boorn & Boerschop	Verenigingsperiodiek van Heemkundevereniging Borne jaargang 2018	€ 4,00
Boorn & Boerschop	Verenigingsperiodiek van Heemkundevereniging Borne oudere jaargangen	€ 2,50
Rond Horst en Hof te Borghende		€ 5,00
Borne, historie en volksverhalen	Jubileumuitgave 1987	€ 4,00
Grepen uit de historie van Borne Deel 2	Met zaakregister 1987. Ria van Harten-Fransen	€ 4,00
Landweren, Borgen en Postwegen	Ria van Harten-Fransen 1990	€ 4,00
Grenstwisten rond de Gemeente Borne	Ria van Harten-Fransen 1991	€ 4,00
Veertig jaar later	Jubileumuitgave 1987-2002	€ 4,00
Kadastrale Atlas 1832 Borne/Weerselo	Met kaartenmap 2005 H.C.O. Zwolle	€ 5,00
De Hof te Borne	800 jaar geschiedenis van Borne 2006 H. Woolderik	€ 5,00
Van Nazareth tot Nazareth	Religieus erfgoed in Borne 2009 Jaap Grootenboer	€ 5,00
Van Borghende tot Borne	Een overzicht van de Bornse geschiedenis 2009 Martin Thiehatten	€ 5,00
Borne bij de tijd	27 verhalen over het verleden van Borne 2012 Hans Gloerich	€ 5,00
De Melbuul'n van Nazareth	Bijnamen in en om Borne 2012 Leo Leurink	€ 5,00
Borne uit die tijd gekenschetst	Potloodtekeningen van oud Borne en oud Boornsen 2014 Hans Leuwerink	€ 10,00
Kiek toch 's	Beeldkroniek over de Gemeente 1988 G.P. ter Braak en H. Noordhuis	gratis
Gerard Potcamp	Een Twentse priester apostolisch vicaris tegen wil en dank 2011 Hans Gloerich	€ 5,00

Hassink.

VERPAKKINGSDRUKWERK / PASSIE VOOR ZICHTBAARHEID

de wonen
boer

 since 1961
in het hart
van twente

meubelen
vloeren
raambekleding

www.deboerwonen.nl

PLUS

Huls van den Nieuwboer

MARS
Architectuur

Mars Architectuur
Korte Wensinksweg 1
7622 LB Borne

Tel. 074 266 17 92
Fax 074 266 53 07

E-mail : info@marsarchitectuur.nl
Web-site: www.marsarchitectuur.nl

A r c h i t e c t u u r t o t i n d e t a i l

Nollen

Bakkerij Nollen
Aanslagsweg 16 te Borne
www.bakkerijnollen.nl

AL MEER DAN 160 JAAR
EEN BEGRIP IN TWENTE

EST. 1858
MORSELT
— MODE —

BORNE: GROTESTRAAT 199-205
OLDENZAAL: BISSCHOPSTRAAT 5-7
WWW.MORSELTMODE.NL

Een buurtzame
bank is een
vertrouwd gezicht
in de buurt.
Al 100 jaar.

B

Baartman Assurantiën

Grotestraat 87

7622 GC Borne

T 074 - 266 21 27

E info@baartmanassurantien.nl

I www.baartmanassurantien.nl

RegioBank De buurtzame bank.
Zelfstandig Adviseur

De Barrique

De Dorismolen 1-6, 7623 HS Borne

T: 074 - 267 19 61 • www.debarrique.nl